

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt / volume: 5 • sayı/issue: 2 •(Aralık/December 2022): 414-442

**1821-1885 Yıllarını Kapsayan Türk Hâkimiyeti
Döneminde Sudan'da Arap Şiiri**

*Arabic Poetry in Sudan During the Turkish Rule Between
1821 and 1885*

Yakup GÖÇEMEN

Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Kilis 7 Aralık University, Faculty of Divinity, Department of Arabic Language and
Rhetoric
Kilis/Türkiye

 yakupgocemen@kilis.edu.tr orcid.org/0000-0003-2778-1401

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 04.07.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 02.12.2022

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2022

Atıf/Cite as: Göçemen, Yakup. "1821-1885 Yıllarını Kapsayan Türk Hâkimiyeti Döneminde Sudan'da Arap Şiiri". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/2 (Aralık 2022): 414-442. <https://doi.org/10.52637/kiid.1140165>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Yakup GÖÇEMEN | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0
(CC BY-NC) International License

1821-1885 Yıllarını Kapsayan Türk Hâkimiyeti Döneminde Sudan'da Arap Şiiri**Öz**

Bu çalışma, literatürdeki genel tanımlamaya göre 1821-1885 yılları arasındaki zaman dilimini kapsayan Türk hâkimiyeti döneminde, Afrikalılık ve Araplığı sentezleyerek bu coğrafyaya özgü bir Afro-Arap kültürü oluşturmayı başarmış Sudan'da bu kültürün en önemli öğelerinden biri olan Sudan Arap şiirinin incelenmesini konu edinmektedir. Konuyu temellendirmek ve meseleye bütüncül bir bakış açısı sağlamak amacıyla çalışmada, Sudan şiirinin başlangıç evresi olarak bilinen Func döneminden önceki erken dönemden itibaren Arap şiirinin gelişim aşamalarından söz edilmiştir. Bu dönemde Sudan'da Arap şiirinin durumunu ortaya koymak adına Arap edebiyat tarihi kaynaklarında yer alan bilgilerden yararlanılmıştır. Söz konusu dönemin meşhur şairlerine nispet edilen gerek edebiyat tarihi kaynakları gerekse şairlerin divanlarında yer alan şiirler tema analizine tâbi tutularak dönemin önemli şiir türlerinin tespiti için çaba gösterilmiştir. Tespit edilen şiirlerin içerikleri üzerine yapılan incelemeler, şairlerin yoğun bir şekilde üzerinde durdukları konuların belirlenmesine imkân tanımıştır. Bu bağlamda methiye ve mersiye şiirlerinin, Türk hâkimiyeti döneminde şairlerin en çok örnek verdikleri iki şiir türü olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın odağında yer alan dönemde Sudanlı şairlerin ortaya koydukları eserler ile Câhiliye, Emevî ve Abbâsî dönemi şairlerinin şiirleri arasındaki bağın güçlü olduğu görülmüştür. Sudan şiirinin önceki dönemlerinde halk dili olan âmmiceyle söylenen şiirlerin fasîh Arapçayla nazmedilmesi, *Fasîh Klasik Şiir Akımı* adında bir akımı başlatmıştır. Türk hâkimiyeti döneminde Sudanlı şairlerin özellikle Mısır ve Hicâz gibi bölgelerde dinî eğitim almaları, dinî-tasavvufî akımların etkisiyle muhafazakâr bir kişiliğe sahip olmaları, söyledikleri şiirlerde dinî anlamların yoğunlaşmasına yol açmıştır. Bu şiirler sadece dinî anlamlar içermekle yetinmemiş, eserlerin ritim, nağme ve melodik yönlerini ön planda tutan tasavvuf şiirinin aksine sağlam yapı, etkileyici üslup, güzel anlam ve hatasız dil gibi şiirin kalitesini artıracak hususlara odaklanmıştır. Sudan'da Türk hâkimiyeti döneminde pek çok şair yetişmiştir. Bu şairlerin büyük bir kısmı şair kişiliklerinin yanında din âlimi vasfına sahiptir. Şeyh el-Emîn ed-Darîr, eş-Şeyh İbrâhîm Abduddâfi, Ahmed el-Ezherî, Hüseyin ez-Zehrâ, Muhammed Osmân el-Mîrgânî, el-Medâvî Abdurrahmân, Muhammed Ahmed Hâşim, Ömer el-Ezherî, Muhammed Ömer el-Bennâ, Abdulğanî es-Sillâvî, Yahyâ es-Sillâvî ve Muhammed Tâhir el-Meczûb gibi şairler, dönemin Arap şiirinin önemli isimlerindedir. Bu dönemde pek çok şair yetişmiş olsa da günümüze ulaşan şiir miktarı oldukça sınırlıdır. Bu şiirler büyük ölçüde methiye ve mersiyelerden ibaret olmakla birlikte, bu iki tür kadar çok olmasa da fahr ve hamaset şiirleri de bizlere seçkin örnekler sunmaktadır. İçerdiği anlam itibarıyla ele alındığında methiyelerin genellikle; Hz. Peygamber'e (sas), devlet yöneticileri ve tasavvuf ehli din adamlarına tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Mersiyelerin ise Sudan toplumuna siyasî, askerî, dinî-tasavvufî alanlarda önderlik yapan şahsiyetlerin vefatlarından duyulan hüznün dile getirilmesinde kamuoyunun duygularına tercüman olduğu görülmektedir. Fahr ve hamaset şiirlerinin olumlu veya olumsuz bir şekilde Sudan'daki Türk yönetimini konu edinmekten uzak durması, dikkatleri çeken bir husus olarak ön plana çıkmaktadır. Türklerden bahseden methiye ve mersiyelerin aksine fahr ve hamaset şiirlerinin Sudan'ın coğrafi sınırlarını aşarak Mısır'daki 'Urâbî isyanı gibi Arap milliyetçiliği temelli hareketleri destekleyici bir karakter sergilediği görülmektedir. Sudan'daki Türk-Mısır hükümetine karşı savaşılmış, Mehdîlik iddiasında bulunmuş ve kendi adıyla kurduğu harekete dinî ve siyasî liderlik yapmış Muhammed Ahmed el-Mehdî'nin, dönemde görülen tüm şiir türlerine konu olan önemli bir karakter olduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerin dua, rahmet, şefaat, başışlanma temennisinin yanında ebced harfleriyle tarih düşürerek sona ermesi, Kur'ân ayetlerinden iktibâsı önemsemesi, muhtelif bedî sanatları içermesi, fasîh Arapçayla âmmicenin bir arada kullanılması gibi hususlar, dönem şiirinin karakteristik özellikleri arasında yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Arap Dili Belâğatı, Sudan, Şiir, Türk Dönemi, Methiye, Mersiye, Dinî-Tasavvufî Etki.

Arabic Poetry in Sudan During the Turkish Rule Between 1821 and 1885

Abstract

This study is based on the examination of Sudanese Arabic poetry, which is one of the most important elements of the Afro-Arabic culture successfully formed in Sudan in a manner that is unique to this geography by synthesizing Africanness and Arabicness during the Turkish rule encompassing the time period between the years 1821 and 1885 according to the general definition in the literature. With the aim of grounding the subject and providing a holistic perspective to the matter, this study discusses the developmental phases of Arabic poetry starting from the early period prior to the Funj era, which is known as the starting phase of Sudanese poetry. In order to reveal the state of Arabic poetry in Sudan during this period, information obtained from Arabic literary history sources was used. It was aimed to determine the important genres of poetry in the corresponding period by subjecting the literary history sources attributed to the well-known poets of the era as well as the poems included in the collections of these poets to a theme analysis. The examinations made on the content of detected poems allowed for the determination of the subjects that were intensively used by the poets. In this context, it was determined that eulogy and elegy were the two genres of poetry that the poets in the period of Turkish rule exemplified the most. It was observed that the connection between the poems produced by Sudanese poets during the period in the focus of the study and those of the poets of the Jahiliyyah, Umayyad and Abbasid periods was reinforced. The versing of poems that had previously been recited in ammiya, which was the public language in the former periods of Sudanese poetry, in Modern Arabic initiated a movement called the Modern Classical Poetry Movement. The fact that Sudanese poets during the period of Turkish rule received religious education particularly in regions such as Egypt and Hejaz and possessed a conservative personality with the influence of religious-sufi movements caused religious meanings to be intensified in the poems they recited. These poems not only included religious meanings, but also focused on matters increasing the quality of poetry such as a solid structure, striking tone, pleasant meaning and faultless language, in contrast with Sufi poetry, which emphasizes rhythm, harmony and melodic aspects of works. The period of Turkish rule in Sudan produced many poets. Most of these poets functioned as religious scholars in addition to their literary persona. Poets such as Sheikh al-Amin ed-Darîr, Sheikh İbrahim Abdul Dafi, Ahmad al-Azhari, Husayn al-Zahra, Mohammad Uthman al-Mirghani, al-Madawi Abdul Rahmân, Mohammad Ahmad Hashem, Omar al-Azhari, Mohammad Omar al-Banna, Abdul Ghani al-Sillawi, Yahia al-Sillawi and Mohammad Taher al-Majdhub are among the important figures of the Arabic poetry of the time. Although many poets emerged during this period, the number of poems that reached today is very limited. These poems mostly consist of those in the genres of eulogy and elegy while poems in the genres of self-praise and heroism (although not as many as the aforementioned genres) present select examples, as well. In terms of their meaning, it is understood that eulogy poem generally refer to the Holy Prophet (PBUH), state administrators and religious scholars specializing in sufism. It is observed that elegy poems, on the other hand, reflect the emotions of the public in the expression of the sorrow felt by the passing of figures that led the Sudanese society in political, military and religious-sufistic fields. The fact that self-praise and heroism poems refrained from mentioning the Turkish administration in Sudan in a positive or negative light stands out as a striking point. In contrast with the eulogy and elegy poems that mention the Turks, it is observed that self-praise and heroism poems exceeded the geographical boundaries of Sudan and exhibited a characteristic in support of the movements based on Arabic nationalism, such as the 'Urabi revolt in Egypt. It is understood that Mohammad Ahmad al-Mahdi, who fought against the Turkish-Egyptian government in Sudan, claimed to be the Mahdi and served as a religious and political leader in the movement he established under his own name, is an important character who was subject to all types of poetry found in the period. The fact that the poems ended by providing the date with abjad letters, placed importance on citing the verses of the Qur'an, included various unique arts and used Modern Arabic in conjunction with ammiya in addition to their petition for forgiveness, prayer, mercy and intercession are among the characteristic features of the poetry of the period.

Keywords: Arabic Language Rhetoric, Sudan, Poetry, Turkish Rule, Eulogy, Elegy, Religious-Sufistic Influence.

GİRİŞ

Tarihin ilk dönemlerinden beri Arap Yarımadası'ndan komşusu sayılabilecek coğrafi bölgelere insan hareketliliği gerçekleşmiştir. Kızıldeniz'de Bâbu'l-Mendeb adıyla anılan dar bir deniz geçiş noktasının varlığı, genel olarak Habeşistan, Mavi Nil, 'Atbara ve Sudan'ın doğu kıyılarının belirli aralıklarla tekrar eden bu hareketliliklere maruz kalmasına yol açmıştır. Arap Yarımadası sakinlerinin Kızıldeniz'i aşarak karşı kıyılara ulaşma hususunda iştahlarını kabartan bu geçiş noktası, İslâmiyet'in gelmesiyle birlikte adeta sabit bir köprüye dönüşerek Sudan'ın Araplarla tanışmasında önemli rol oynamıştır.¹ Ancak Kızıldeniz, Arapların ve Arap kültürünün Sudan'a ulaşmasını sağlayan tek geçiş güzergâhı değildir. Zira İslâm'dan önceki yüzyıllarda Sudan, doğusundaki Arap Yarımadası'na ek olarak kuzeyindeki Mısır ve kuzeybatısındaki Libya üzerinden gelen Arap kabilelerin göçleriyle de Araplarla ve Araplıkla tanışmıştır. Bu üç ana göç rotasından doğu ve kuzey yolları İslâmiyet'ten önce, kuzeybatı yolu ise İslâmiyet'ten sonra Sudan'ın Arap kültürüyle tanışmasını sağlamıştır.² Kimi kaynaklar Arapların Sudan topraklarına göç hareketlerini daha eski dönemlere kadar götürmektedir. Bu kaynaklar, güney deniz yolunun miladi I. yüzyıla kadar Arapların kontrolü altında olduğuna, Arapların Arap Yarımadası'yla Afrika sahil bölgeleri arasında ticarî faaliyetler yürüttüklerine ve İslâm öncesi dönemlerde Himyerlilerle Nûbîler arasında kadim bağlar bulunduğu dair rivayetler aktarmaktadır.³

Yüz ölçümü bakımından Afrika'nın en büyük ülkelerinden biri sayılan ve güneyinden kuzeyine kadar ülkeyi boydan boya geçen Nil Nehri havzasında yer alan Sudan, bereketli toprakları ve doğal zenginlikleriyle tarih boyunca farklı güçlerin ilgisini çekmeyi başarmış bir toprak parçasıdır. Miladi VI. yüzyılda hareket noktası Mısır olan Hristiyan misyonerlerin etki alanına giren Sudan, Müslümanların Mısır'ı fethederek güneydeki Nûbe topraklarına yönelmeleriyle birlikte VII. yüzyılda İslâmiyet'le tanışmıştır. Bu süreçte Sudan'ın kuzey bölgelerinde Beca kabileleri dışında Nûbe (Maris), Makurra (Dongola) ve Alve (Sûbâ) adında Hristiyanlığı benimseyen üç krallık hüküm sürmüştür. Nûbe kökenli bu krallıkların Sudan'a yönelen Müslüman güçlere direnç göstermesi, İslâmiyet'in bu topraklardaki yayılma hareketini yavaşlatmıştır. Müslümanlarla söz konusu krallıklar arasında yapılarak uzun yıllar boyunca devam eden anlaşmalar ve aktif olan ticarî hareketlilik, bölge halkının büyük oranda Müslümanlaşmasında etkili olmuştur. Müslümanların Mısır'ı fethetmeleri, Arap kabilelerin bu krallıklar üzerinde oluşturduğu baskılar ve bu krallıkların kendi aralarındaki çekişmeleri gibi etkenler, ilk olarak 651/1253 yılında Nûbe Krallığı'nın çökmesine ve diğer krallıkların da bölgedeki otorite ve etkinliklerini büyük ölçüde yitirmelerine neden olmuştur. Bölgede zamanla artan Müslüman nüfuzuna daha fazla direnemeyen Makurra Krallığı da 720/1320 yılında son bulmuştur. Alve Krallığı ise Müslümanların Sudan'ın içlerine doğru ilerleyişlerine tek başına direnmek zorunda kalmıştır. Ancak bu direnişi XVI. yüzyılın başlarına kadar sürdürebilmiştir. Alve Krallığı, Sinnâr şehrini başkent edinen ve Sudan'da kurulan ilk Müslüman Arap devleti olan Func Krallığı tarafından yıkılmıştır.⁴

Tarihi boyunca en çok kuzey komşusu Mısır ile etkileşim halinde olan Sudan, Türk-Afrika ilişkilerinde oldukça özel bir konuma sahip bir ülkedir. Tarihi, büyük ölçüde Mısır tarihiyle paralellik arz eden Sudan'la Türkler arasındaki ilişkiler de aynı şekilde Mısır üzerinden gerçekleşmiştir. Mısır'da kurulan Tolunoğulları, İhşîdîler, Eyyûbîler ve Memlûkler dönemlerine kadar uzanan bu tarihî bağ,⁵ 1517 Ridaniye Savaşı sonucunda Mısır'ın Osmanlı idaresine girmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sudan'a komşu olmasıyla daha üst bir

¹ Abduh Bedevî, *eş-Şîru fi's-Sûdân* (Kuveyt: el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sekâfe ve'l-Funûn ve'l-Âdâb, 1981), 5.

² Abdulmecid 'Âbidîn, *Târîhu's-sekâfeti'l-Arabiyye fi's-Sûdân munzu neş'etihâ ile'l-asri'l-hadîs* (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1967), 7.

³ Bedevî, *eş-Şîru fi's-Sûdân*, 15; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî 'asru'd-duvel ve'l-imârât* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1995), 654.

⁴ 'Âbidîn, *Târîhu's-sekâfeti'l-Arabiyye*, 24-26; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 621-622.

⁵ Tuğrul Oğuzhan Yılmaz, "Türklerin Sudan'daki Hâkimiyet ve İdaresi", *Türk Dünyası Araştırmaları TDA* 118/233 (Mart-Nisan 2018), 150.

seviyeye taşınmıştır. Osmanlıların Mısır'ın ilhaki, Sudan'daki mahallî Hristiyan krallıklara son veren ve Sudan'ın ilk Arap-İslâm Devleti sayılan Func Krallığı'nın kuruluş yıllarına rastlamıştır. Osmanlıların Func Krallığı'nın hâkimiyeti altındaki bölgelere İslâm'ı öğretecek, tebliğ ve irşat faaliyetlerinde bulunacak pek çok âlim göndermesi,⁶ bölge sakinlerinin hızla İslâm'ı kabul etmelerine ve iki toplum arasındaki bağların güçlenmesine olumlu katkı sağlamıştır. Arap edebiyatı ve tarih literatüründe kabul gören genel tanımlamaya göre 1820-1885 yılları arasındaki süreci kapsayan Türk hâkimiyeti döneminde Sudan'da Arap şiirinin durumunu ele alan bu çalışmanın ana konusuna geçmeden önce, bu bölgede Func döneminden önceki erken dönemden itibaren Arap şiirinin gelişim aşamalarından söz etmek, konuyu temellendirme ve meseleye bütüncül bir bakış açısı sağlama bakımından önem arz etmektedir.

1. SUDAN'DA ARAP ŞİİRİNİN GELİŞİM AŞAMALARI

Sudan, temelini İslâm öncesi dönemlerde Himyerliler ve Nûbîler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu tarihsel bağların etkisiyle Afrikalılık ve Araplığı potasında eritmeyi, kendine özgü bir Afro-Arap kültürü ve karakteri inşa etmeyi başarmış bir ülkedir. Kökleri oldukça eski dönemlere uzanan Sudan şiiri, Sudan'ın sahip olduğu Afro-Arap kültürün en önemli unsurları arasında yer almaktadır. Bu şiir, gelişiminde büyük rol oynayan ve kendisine gerek yapısal gerekse tematik olarak karakteristik özellikler kazandıran aşamalardan geçerek günümüze ulaşmıştır. Arap edebiyat tarihçileri, Sudan şiirinin milattan önceki yüzyıllarda hüküm sürmüş Antik Nûbî Krallıkları dönemlerine kadar uzanan köklü bir tarihe sahip olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerini; arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda ulaşılan, hayatın farklı alanlarını ilgilendiren, içerdiği ilahiler ve efsunlu dinî sözlerle şiir dilini çağrıştıran duvar yazılarına dayandırmışlardır.⁷ Sudan Arap şiirinin gelişim sürecini kronolojik olarak ele alarak dört ana akım üzerinden temellendirmeye çalışan ve Arap edebiyat tarihçilerinin genel kabulünü haiz olan tasnifin bu görüşe dayandığı anlaşılmaktadır.⁸ Arapların Sudan'a girmesiyle başlayan, “başlangıç süreci” olarak adlandırılan ve “Avamca Halk Şiiri Akımı” şeklinde anlaşılabilecek “İtticâh eş-Şi'ri's-Şa'biyyi'd-Dâric”, bu tasnifin ilk etabını oluşturmuştur. 1504 yılında başlayan Func döneminden itibaren ortaya çıktığı belirtilen, “oluşum süreci” olarak adlandırılan ve “Dinî-Tasavvufî Fasîh Şiiri Akımı” olarak anlaşılabilecek “İtticâh eş-Şi'ri'd-Dîniyyi's-Sûfiyyi'l-Fasîh” akımı, Sudan şiirinin gelişim sürecinde ikinci aşamada yer almaktadır. Fasîh Arapçayla nazmedilen Sudan şiirinin dinî bir edebiyat ürününe dönüştüğü ve tasavvufî bir yönelime evrildiği bu akım; 1821 yılında başlayan, Sudan şiirinin “gelişim süreci” olarak nitelendirilen ve üçüncü aşamayı teşkil eden Türk dönemine kadar devam etmiştir. Sudanlı şairlerle Câhiliye, Emevî ve Abbâsî dönemi şairlerinin ortaya koydukları şiirler arasındaki bağın güçlendiği bu süreçte “Fasîh Klasik Şiir Akımı” anlamına gelen “İtticâh eş-Şi'ri't-Taklîdiyyi'l-Fasîh” adında bir akımın başladığı belirtilmiştir.⁹ Sudan şiirinin dinî-tasavvufî kalıplardan sıyrılarak klasik Arap şiirinin pek çok türünde örneklerin verilmeye başlandığı bu süreç, gelişim aşamalarının sonuncusu olan ve XX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren başlayarak günümüze kadar devam ettiği belirtilen “Fasîh Yenilikçi Şiir Akımı” anlamına gelen “İtticâh eş-Şi'ri't-Tecdüdiyyi'l-Fasîh” akımına kadar devam etmiştir. “Modern süreç” olarak adlandırılan bu dönemde Sudan şiirinin; Batı dünyası, Mehcer edebiyatı ve Mısır'daki edebî reform hareketleri sonucunda ortaya çıkan edebiyat ekollerine benzer oluşumlara sahne olduğu belirtilmiş, fasîh yenilikçi şiir akımına has özelliklerin belirgin bir hal aldığı ifade edilmiştir. Bu tasnif, söz konusu şiir akımlarının sadece belirli bir aşamaya kadar devam

⁶ Ahmet Kavas, “Sudan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/460.

⁷ Mustafâ 'Avadallâh Bişâra, *Mevâkif ve ruâ fi's-Şi'ri's-Sûdânî el-mu'âsir* (Hartum: Şeriketu Matâbi'i's-Sûdân li'l-'Umle, 2008), 9.

⁸ 'Abidin, *Târîhu's-sekâfeti'l-'Arabîyye*, 183.

⁹ Ahmed Abdullâh Sâmî, *eş-Şâ'iru's-Sûdânî Muhammed Sa'îd el-Abbâsî* (Hartum: Dâru'l-Beled li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1999), 72-73.

ettiği şekilde anlaşılmalıdır. Aksine belirli bir aşamada yoğunluk gösteren bir şiiri akımı, yeni aşamada başka bir akımın ortaya çıkmasıyla birlikte varlığını sürdürmüştür.¹⁰ Böylece Sudan şiirinde kronolojik temelle tasnif edilen tüm şiir akımları, yoğunluk bağlamında çeşitli dönemlerde dalgalanmalar yaşayarak günümüze kadar ulaşmıştır.

1.1. Erken Dönem

1504 yılında Hristiyan Alve Krallığı'nın yıkılmasından sonra kurulan Func Devleti'nden önceki sürecin kastedildiği erken dönem, Arap edebiyat tarihi kaynaklarında Sudan şiirinin hangi Arapçayla söylendiği noktasında pek çok tartışmaların yapıldığı bir dönem olarak yer almaktadır. Bu bağlamda kimi Arap edebiyat tarihçileri, Sudan coğrafyasında görülen eski şiirin fasîh Arapçayla söylendiği, tüm aşamalarında fasîh Arapçayla organik bir bağının bulunduğu ve bu Arapçanın doğal bir uzantısı olduğu görüşünü savunmuşlardır. Buna karşın aralarında Sudan Arap edebiyatının tarihsel süreci üzerine yapılan araştırmaların öncü isimlerinden sayılan Abdulmecîd Âbidîn'in de olduğu bir diğer grup ise Arap şiirinin klasik türlerinden olan medih, gazel, hamaset vb. türleri içermekle birlikte sahip olduğu dil yönünden fasîh Arapçaya ve temel ilkelerine uymayan "halk şiiri" düzeyinde başladığı görüşünü benimsemiştir. Bu şiirin hayata ve onun zorluklarına dair melodik hisle bir şeyler mırıldanmaya olan ihtiyaca bağlı doğal bir olgu olarak ortaya çıktığı yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu anlamda Sudan halk şairleri melodi, nağme ve şarkılara ilgi duyma yönüyle eski Arap şairlerine benzetilmişlerdir. Söz konusu ilgi Sudanlılarda "nemîm" adı verilen ve sevgiliye duyulan özlemi dile getirmenin yanında, sevgiliye vuslatın aracı olan develere çölde yol alırken yürüyüş temposu kazandırma amacı güden bir türün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Asa veya sopanın yere vurulmasıyla çıkan sesle ilişkilendirildiği için "mutarrak" adı verilen şiirin yanı sıra erkek ve kadınların koro halinde birlikte icra ettikleri tasavvuf ezgisi olan "kerîr", halk şiiri düzeyinde başlayan Sudan Arap şiirinin ilk türlerini oluşturmuştur. Tüm bu türlere ek olarak Hz. Peygamber'e (sas) methiyeler söyleyen şairlerin, Sudan halk şiirinin gelişmesinde büyük bir pay sahibi oldukları ve önemli bir rol üstlendikleri belirtilmiştir.¹¹

1.2. Func Dönemi

1504-1820 yılları arasında Orta Sudan bölgesinde hüküm süren Func Devleti, siyasî ve idarî açıdan İslâm'ı yönetim sistemi olarak benimseyen, Sudan'da kurulan ilk İslâm devleti olma özelliğine sahiptir. Func ırkının orijini hakkındaki görüş ayrılıklarına rağmen devletin resmî dilinin Arapça olması, üzerinde ittifak olan tarihsel bir gerçektir.¹² Bu anlamda Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'nde Kızıldeniz'de bulunan Sevâkin Adası'nı aldıktan sonra Sinnâr'a yönelmesi üzerine Func Devleti'nin ilk kralı olan Amâra Dunkus'un (ö. 942/1535) Yavuz'u Sinnâr'ı almaktan vazgeçmeye ikna etmeye çalıştığı mektupta Funcların Arap ve Müslüman olduklarını açıkça ifade etmesi, Arap olduklarının delillerinden sayılmıştır.¹³ Sudan tarihiyle ilgili kaynaklarda yer alan bu bilgiye göre Arap olan ve Sudan'da ilk İslâm devletini kuran Funclar, Arapça ve İslâmî eğitime büyük önem vermişlerdir.¹⁴ Arapçayı devletin resmî dili olarak kabul ederek yazışmalarını bu dille yapan Func Devleti, dönemin âlimlerini Arapça, fıkıh ve diğer İslâmî ilimlerin okunması ve okutulması noktasında teşvik edici uygulamaları hayata geçirmiştir. Bunun doğal sonucu olarak Sudan'da Arapça merkezli bir ilmî gelişimin yaşanmış ve Func Devleti'nin son yılları olan XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Sudan coğrafyası büyük ölçüde Araplaşmıştır.¹⁵

¹⁰ Âbidîn, *Târîhu's-sekâfeti'l-'Arabiyye*, 183-184.

¹¹ Âbidîn, *Târîhu's-sekâfeti'l-'Arabiyye*, 186-187; Bedevî, *eş-Si'ru fi's-Sûdân*, 25.

¹² Âbidîn, *Târîhu's-sekâfeti'l-'Arabiyye*, 48-55; Dayf, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, 621-622.

¹³ Na'ûm Şukayr, *Târîhu's-Sûdân el-kadîm ve'l-hadîs* (Kâhire: Matba'atu'l-Ma'ârif, 1903), 2/73; Muhammed İzzet Derveze, *el-'Arab ve'l-'urûbe* (Şâm: Dâru'l-Yakaza el-'Arabiyye, 1960), 3/163; Mahmûd Şâkir, *et-Târîhu'l-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 2000), 8/502.

¹⁴ Cemîl Fethî el-Hemmâmî, *fi Nakdi'n-nakd* (Ammân: Dâru'l-Halîc li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2019), 76.

¹⁵ Dayf, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, 656.

Devletin Arapçaya verdiği önemin yansımalarının görüldüğü alanlardan biri de edebiyat olmuştur. Func döneminde fasîh Arapçadan oluşan edebî faaliyetlerin büyük bir kısmı, seçkin bir âlim grubu ölçeğinde oldukça sınırlı bir çerçevede gerçekleşmiştir. Zira bu âlimlerin sahip oldukları kültür, dinî bilgiler, edebî ve tarihî birikim, fasîh Arapçayla edebî eser ortaya koyacak düzeye ulaşmalarına imkân sağlamıştır. Buna karşın halkın genelinin fasîh Arapçayı anlayamadıkları, hatta kendi yerel lehçelerinden başka bir dil bilmedikleri ifade edilmelidir. Bu az sayıdaki Sudanlı âlim grubu, insanların eğitimlerinde önemli bir boşluğu dolduran zâviye, medrese ve tasavvuf dergâhlarının kurulmasında büyük rol oynamıştır.¹⁶ Fasîh Arapçayla şiir söylemeyi önemseyen bu âlim grubu, söz konusu dönemde Sudan toplumunda hayatın tüm alanlarını etkisi alan tasavvuf hareketlerinin sınırları dışına çıkmamıştır.¹⁷ Bu nedenle Func dönemi Sudan Arap şiirinin, XIV. yüzyıldan itibaren Sudan'ın tüm bölgelerinde yayılmaya başlayan Kâdiriyye ve Şâziliyye gibi tasavvuf tarikatlarıyla güçlü bir bağı olduğunu söylememiz mümkündür.¹⁸ Func döneminde Arapça ve İslâmî ilimlere büyük önem verilmesine karşın bu döneme ait günümüze ulaşan fasîh Arapçayla söylenmiş şiir miktarının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu şiirlerin büyük bir bölümü de dil, vezin, nahiv, sarf ve üslup açısından sorunlu örneklerdir. Dahası bu şiirlerden bir kısmının fasîh Arapçayla âmmice karışımından oluştuğu, sanatsal açıdan Arap şiirinde olması gereken özgün niteliklerden uzak olduğu açıkça anlaşılmaktadır.¹⁹ Arap edebiyat tarihçileri, dönem şiirinde görülen problemlerin nedenlerine dair farklı gerekçeler sunmaktadırlar. Kimileri şiirde görülen genel zayıflığı; duygu ve heyecan yüklü şiir ortaya koymak için gereken şartları sağlamayan, şairin içinde bulunduğu Kur'ân, sünnet ve tasavvuftan ibaret olan ortama bağlamaktadır.²⁰ Kimileri ise Sudan'da İslâm'ı ve Arapçayı yayma misyonunu üstlenenlerin genel olarak derin dinî bilgilerden yoksun olan bedevîler ve tüccardan oluşmasını, bu problemin temel nedeni olarak görmektedir.²¹ Bazıları da söz konusu bedevîler ve tüccarın yaydıkları Arapçanın arı bir dil olmadığını, içerdiği karmaşık ve bozuk ifadelerin bu dilin esas alındığı şiire yansımalarının kaçınılmaz olduğuna işaret etmektedir.²²

Sudan'da şiirin gelişim aşamaları üzerine araştırmalar yapan Âbidîn, bu şiirin bir halk şiiri olması hasebiyle âmmice başladığını belirtmektedir. Akabinde bu şiirin Func dönemine kadar yukarıda bir kısmı zikredilen belirli türlere evrildiği aşamalardan geçerek âmmice ve fasîh Arapça arasındaki bir seviyeye ulaştığı yönünde bir tespitte bulunmaktadır.²³ Func döneminden günümüze ulaşan örneklerin ciddi bir kısmının fasîh-âmmice karışımından ibaret olması bu tespiti destekleyici bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Pek çoğu tasavvuf ehli olan dönem şairlerinin, söyledikleri şiirlerde dilin doğruluğu ve fasîhliğine ek olarak şiir sanatının inceliklerine uygun olmasından ziyade hem kendilerinde hem de dinleyicide melodik hissi tatmin etmeye ve içerdiği anlamlar itibarıyla manevî hazzı ve coşkuyu yakalamaya odaklandıkları düşünülmektedir. Sudan şiiri ve şairlerini konu edinen kaynak eserlerin başında gelen *Kitâbu Tabakâti Ved Dayfillâh*; esasen methiye, mersiye, tasavvufa dair bazı gizemli söylemler, zühdü öğütleyen hikmetli sözler ve bazı İslâmî ilimlerin nazımla ifade edilmesinden ibaret dönem şiirine dair yapılan tespitleri doğrulayıcı

¹⁶ Hayre Birîkî, *en-Nez'a et-tecdîdiyye fi ş-şi'ri's-Sûdâniyyi'l-hadîs* (Cezayir: Câmi'atu'l-Misîla, Kulliyatu'l-Âdâb ve'l-Luğât, Kısmu'l-Luğa ve'l-Edebi'l-'Arabî, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 19.

¹⁷ Âbidîn, *Târîhu's-Sekâfeti'l-'Arabiyye*, 203.

¹⁸ Tasavvuf hareketlerinin Sudan toplumu üzerindeki etkileriyle ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 634-644.

¹⁹ et-Tayyib Muhammed et-Tayyib, *Hallâlu'l-meşbûk Ferah Ved Tektûk* (Hartum: Mektebetu Hebbâr li'l-Kutubi'l-İlîktirûniyye, ts.), 115-139.

²⁰ Bedevî, *eş-Şi'ru fi's-Sûdân*, 25.

²¹ Abdilhâdî es-Siddîk, *Usûlu's-şi'ri's-Sûdânî* (Hartum: Dâr Câmi'ati'l-Hartûm, 1989), 80.

²² Muhammed el-Mekkâ İbrâhîm, *el-Fikru's-Sûdânî usûluhü ve tetavvuruhü* (Hartum: Matba'atu Arû et-Ticâriyye, 1989), 14.

²³ Âbidîn, *Târîhu's-Sekâfeti'l-'Arabiyye*, 183-184.

pek çok örnek içermektedir.²⁴ Bu türlerin başlıcalarından olan methiye ve mersiyelerin genel anlamda devlet yönetimindeki isimlere, din adamlarına ve tasavvuf şeyhlerine tahsis edildiği görülmektedir. Kaynaklarda aktarılan bilgilere bakıldığında Func dönemi tarikat şeyhlerinin “Allah’ı ve Resûlü’nü övmen caiz olduğu gibi şeyhini övmen de caizdir” diyerek tasavvuf ehli şairleri, kendilerini methetmeye yönelik şiirler yazmaya teşvik ettikleri anlaşılmaktadır.²⁵ Tasavvuf öğretileri, zühdü tavsiye eden hikmetli beyitler ve dinî ilimlerden bahseden şiirlerin ise daha çok topluma yön vermek ve halka dinî öğretileri aktarmak amacıyla söylendiği tahmin edilmektedir. Bu tür örnekler incelendiğinde tasavvuf ehli şairlerin fasîh Arapçayla söyledikleri şiirlerinde, önceki dönemlerde yaşamış meşhur mutasavvıf şairlerin şiirlerinden etkilendikleri anlaşılmaktadır. eş-Şeyh Musâ b. Yakûb es-Sûfî’nin “Sultânü’l-‘Âşıkîn” olarak bilinen Mısırlı İbnu’l-Fârid’in (ö. 632/1235) meşhur *tâyyesine* yazdığı muârazası, bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir.²⁶ Tasavvufi hareketlerin egemen olduğu Func dönemi toplumunda, tam anlamıyla bir tasavvufi ürün olarak gelişen Sudan şiirinin, toplumun değerlerine bürünerek duygu ve düşüncelerine tercüman olmasının gayet doğal bir durum olduğuna işaret etmek uygun olacaktır.

Alî Vildu’ş-Şâfi’î, es-Siddîk Mûsâ b. Ya’kûb, eş-Şeyh Mekkî ed-Dıklâşî, İsmâil b. Mekkî ed-Dıklâşî, eş-Şeyh Muhammed Veled Hedavî, İbrâhîm Bekâdî, Abdunnûr b. Ebyad, Ahmed b. el-Hâc et-Tayyib, Ferah Ved Tektûk (ö. 1017/1609), Hicâzî b. Ebî Zeyd b. eş-Şeyh Abdulkâdir, Medâvî b. Medenî b. ‘Abduddâim, Abdurrahmân Şevkî ve es-Seyyid Alî el-Mîrğânî gibi pek çoğu tasavvuf ehli olan şairler,²⁷ Func dönemi edebiyatında şiir alanında öne çıkan isimlerdendir.

1.3. Türk Hâkimiyeti Dönemi

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın yönetimi altındaki toprakları Nil Nehri boyunca güneye doğru genişletmek hedefiyle 1820 yılında başlattığı askerî hareket, XVI. yüzyıldan itibaren Sudan’ın iç bölgelerinde hüküm süren Func Devleti’nin yıkılması ve tarih literatüründe “Türk Hâkimiyeti Dönemi” olarak bilinen sürecin başlamasına yol açmıştır.²⁸ 1881 yılında İmâm Muhammed Ahmed el-Mehdî (ö. 1302/1885) liderliğinde başlayan Mehdî isyanı kaynaklı gelişmeler nedeniyle, 60 yıldan fazla süren Sudan’daki Türk yönetimi 1885 yılında sona ermiştir.²⁹

Türklerin Sudan’ı ilhakı, bir nebze de olsa bölgenin yaşadığı izolasyona son vermiş, içinde bulunduğu durgunluğa sınırlı da olsa bir hareketlilik getirmiştir. Zira bu ilhakla birlikte Sudan, turistler, kâşifler ve misyonerlerin ilgi duyarak yöneldikleri yeni bir rota haline gelmiştir. Aynı zamanda eğitimin teşvik edildiği bir dönemi başlatan bu gelişme, bazı Sudanlıların eğitim amacıyla Ezher’e gitmesine vesile olmuştur. Öte yandan Sudan’a matbaanın ulaşması ve ilk kâğıt fabrikasının açılması da Türklerin hâkimiyeti sonrasında gerçekleşmiştir. Türklerin Sudan’ı ilhak etmelerinin sosyal yansımaları da olmuştur. Nitekim bu gelişme, kabile merkezli izole bir yaşam süren Sudanlıların bu dar çerçeveden sıyrılmalarına, aralarında Hartum’un da bulunduğu yeni kurulan yerleşim yerlerine doğru kayan bir nüfus hareketliliğinin yaşanmasına yol açmıştır. Tüm bunlara ek olarak Sudan’da köle ticaretinin yasaklanması, bu gelişme sonucunda gerçekleşen dönüşümün sosyal

²⁴ Muhammed Ved Dayfillâh, *Kitâbu tabakâti Ved Dayfillâh* (Hartum: Matba’atu’l-Muktetaf ve’l-Mukattam, 1930), 148-150.

²⁵ Ved Dayfillâh, *Kitâbu tabakât*, 135.

²⁶ Ved Dayfillâh, *Kitâbu tabakât*, 146.

²⁷ Daha fazla bilgi için bkz.: Ved Dayfillâh, *Kitâbu tabakât*, 19 ve sonrası.

²⁸ Şukayr, *Târîhu’s-Sûdân*, 3/1-7; Dayf, *Târîhu’l-edebi’l-Arabî*, 625; İbrâhîm, *el-Fikru’s-Sûdânî*, 21; Muhammed Mahmûd es-Serûcî, *Dirâsât fî târihi Mısır ve’s-Sûdânî’l-hadîs ve’l-mu’âsır* (İskenderiyye: Mektebetu’l-İskenderiyye, 1998), 265; Robert O. Collins, *Târîhu’s-Sûdânî’l-hadîs*, çev. Mustafâ Mecdî el-Cemmâl (Kâhire: el-Hey’etu’l-Mısriyyetu’l-‘Âmme li’l-Kitâb, 2015), 28.

²⁹ Sa’d Mîhâil, *es-Sûdân beyne ‘ahdeyn* (Minye: el-Matbaa’tu’l-Hayriyye, 1940), 81.

ayağında yer alan önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰ Bu gelişmelerin 1805-1848 yılları arasındaki Kavalalı Mehmet Ali Paşa yönetimindeki Mısır'da hayatın tüm alanlarını etkisi altına alan ve neredeyse tamamı Batı dünyasıyla sağlanan bilimsel temaslara dayanan reformlara ve modernleşmeye yönelik gelişmelerle paralellik gösterdiği görülmektedir.

Yukarıda bazı yönlerine değinilen Sudan'da Türk hâkimiyeti döneminde gerçekleşen bu çok yönlü gelişim, açılım ve kalkınma hareketinin genel anlamda edebiyat alanında özellikle de şiir üzerinde etkileri olmuştur. Bu dönem şairlerinin daha çok muhafazakâr yapıya sahip olmaları, Mısır ve Hicâz gibi bölgelerde dinî eğitim veren kurumlardan mezun din adamları hüviyetini taşımaları, ortaya konulan şiirleri dinî anlamlar üzerinde yoğunlaşan bir karaktere bürümüşdür. Zira din, bu dönem şairleri tarafından duygu ve düşüncelerini dile getirebildikleri uygun bir alan olarak algılanmıştır. Bu nedenle dinî ve fikhî üslubun etkilerinin dönem şiirinde açıkça hissedilmesi, hiç de garipsenmeyecek bir sonuç olarak görülmüştür.³¹ Dahası bu dönemde görülen şiirin toplumun sadece bir kesimi tarafından temsil edildiği, bu noktadan hareketle de "âlimlerin şiiri" olarak nitelendiği yönünde tespitlerle bulunulmuştur.³² Öte yandan Sudan Arap şiirinde görülen akımların özellikle de Func döneminde ortaya çıkan dinî-tasavvufî fasîh şiirle Türk döneminin gözde akımı olan fasîh klasik şiirin bu dönemde birbirinden etkilendikleri anlaşılmaktadır. Bu anlamda klasik şiire ilgi duyan tasavvuf ehli şairlerin katkıları sayesinde dinî-tasavvufî şiirin, fasîh şiirden üslubun sağlamlığını ve retorik gücünü kazandığı ifade edilebilir. Söz ve anlam yönüyle seviyesi yükselen şiirin genel anlamda daha makbul sayılabilecek melodik bir yapıya ve ahenge kavuştuğunu, buna karşın klasik şiirin de dinî-tasavvufî şiirden din temalı methiye bağlamında şekil ve içerik yönüyle Hz. Peygamber'e (sas) tahsis edilen methiyeleri kazandığını dile getirmek mümkündür. Nitekim Func dönemine ait şiir örnekleri sunan *Tabakât Ved Dayfillâh* adlı eserde Hz. Peygamber'den (sas) veya İsrâ-Mirâc hadisesi gibi siyerle bağlantılı konulardan bahseden şiirlere rastlanmaması, buna karşın Türk döneminde yaşamış tasavvuf ehli şairlerin Hz. Peygamber'e (sas) methiye bağlamında siyer-i nebîyi konu edinen kasideler nazmetmeleri söz konusu etkileşimin somut delilleri arasında gösterilebilir. Func döneminde fasîh Arapça yazılan dinî şiirlerin tarikat şeyhlerine tahsis edilen methiye ve mersiyelelerden ibaret olduğunu, Hz. Peygamber'i (sas) öven methiyelerin ise daha çok âmmice halk şiiriyle dile getirildiğini belirten görüş,³³ bu yaklaşımla örtüşmektedir.

Ayrıca Func döneminin ilk yıllarında fasîh Arapça eğitiminin dikkate alınmaya başlamasıyla birlikte ilk örnekleri görülen fasîh tasavvuf şiiriyle Türklerin hâkimiyet dönemi itibarıyla ortaya çıkmaya başlayan fasîh klasik şiir arasında kayda değer farklılıklar olduğu görülmektedir. Şiirin teması ve söylenme amacı, bu farklılıkların başında yer almaktadır. Bu anlamda fasîh klasik şiir, her alanda kendini gösterip her konuyu ele alırken tasavvuf şiiri sadece tasavvuf bağlamı methiyeler, öğretiler ve ilahilerle sınırlı kalmıştır. Buna ek olarak fasîh klasik şiir, şiirlerin üslubunun sağlam, anlamının güzel ve dilinin hatalardan uzak olmasına özel bir önem gösterirken tasavvuf şiiri bu eserlerin sadece nağme ve melodik yönlerine odaklanmıştır. Bu bağlamda şiirlerin anlamsız sesler içermesini, fasîh cümlelerin halk dili olan âmmice kelimelerle tamamlanmasını ve vezne uydurabilmek için herhangi bir kelimenin tahrif edilmesini sorun olarak görmemiştir.³⁴ Sudan'da fasîh klasik şiir teknik ve sanatsal boyutlarıyla değerlendirildiğinde bu şiirin genel anlamda Arap edebiyatındaki klasik şiirden farklı bir yönde gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Zira bu şiir, Sudan'da

³⁰ Bedevî, *eş-Şi'ru fi's-Sûdân*, 28; Selmâ el-Hadrâ el-Ceyûsî, *el-İtticâhât ve'l-harekât fi's-Şi'ri'l-'Arabiyyi'l-hadîs*, çev. Abdulvâhid Lu'lue (Beyrut: Merkez Dirâsâti'l-Vahdeti'l-'Arabiyye, 2007), 476.

³¹ 'Âbidîn, *Târîhu's-sekâfeti'l-'Arabiyye*, 217; Bedevî, *eş-Şi'ru fi's-Sûdân*, 28.

³² İbrâhîm, *el-Fikru's-Sûdânî*, 27; Bedevî, *eş-Şi'ru fi's-Sûdân*, 28.

³³ 'Âbidîn, *Târîhu's-sekâfeti'l-'Arabiyye*, 205-206.

³⁴ 'Âbidîn, *Târîhu's-sekâfeti'l-'Arabiyye*, 204-205; Bedevî, *eş-Şi'ru fi's-Sûdân*, 25.

Türklerin hâkimiyeti altında geçen dönemin meşhur şairlerinin eserlerinde Câhiliye dönemi şiirinin yaygın olarak bilinen özelliklerini taşımamıştır. Aksine dönem şiirleri bazen Türk, bazen Memlûk bazen de Osmanlı şiiri olarak başlamıştır. XX. yüzyıla yaklaşıldıkça da Mısır'da görülen neo-klasik akımdan etkilenerek Câhiliye, Emevî ve Abbâsî dönemlerindeki klasik şiire benzer bir hale bürünmüş ve modern Sudan şiirinde reform hareketiyle özdeşleşen Muhammed Sa'îd el-Abbâsî'nin (ö. 1960) elinde zirveye ulaşmıştır.³⁵

Türklerin ilhakıyla Sudan'da hayatın hemen her alanında görülmeye başlayan değişim, gelişim ve dönüşüm hareketinin Arap şiirine yansımaları, dönem şiirinin dinî anlamların etkili olduğu muhafazakâr bir karaktere bürünmesi şeklinde tezahür etmiştir. Şiirde ortaya çıkan bu durumun, dönem şiiri üzerinde etkili olan doğrudan bir sebebin sonucu olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Zira dönem şairlerinin büyük çoğunluğunun dinî eğitim almış din adamlarından ibaret olmaları, ortaya konulan şiirlerin dinî anlam ve düşüncelerin etkisi altında olmasına yol açmıştır. Bu anlamda Şeyh el-Emîn ed-Darîr (ö. 1304/1887) ve Muhammed Ahmed Hâşim (ö. 1328/1910) gibi şair kişiliğe sahip bu din adamlarının bir kısmının eğitimlerini tasavvufî tarikatların etkisi altında olan Sudan'da tamamladıkları, Ahmed es-Sillâvî (ö. 1256/1840) ve Ahmed el-Ezherî (ö. 1301/1883) gibi şairlerin de eğitimlerinin büyük bir kısmını Mısır'da aldıkları bilinmektedir. Dinî eğitim almış dönem şairlerinin şiirlerinde öne çıkan özelliklerin başında yapaylık ve tekellüf gelmektedir. Anlamdan çok belagat ilmindeki söz sanatlarına özellikle de bedî ilminin lafzî ve manevî muhassinatına büyük önem veren, lafız seçiminde tekerlemeleri andırırçasına birbirine yakın kelimeleri kullanan, farklı ilmî disiplinlere ait bilgi ve terimi şiire dâhil etmeye özen gösteren dönem şiirinin, XIX. yüzyılın son çeyreğinde Mısır'da Mahmûd Sâmî el-Bârûdî öncülüğünde ortaya çıkan neo-klasik şiir akımından etkilendiği tahmin edilmektedir.³⁶

Sudan'da Türk hâkimiyeti döneminde pek çoğu aynı zamanda din âlimi olan muhafazakâr şair, Arap şiirinin öncü isimleri arasında yer almıştır. Şair kişiliklerinin yanı sıra bir çoğu Türk yönetimine bağlı şer'î yargı sistemi veya eğitim kurumlarında görevli olan bu şahsiyetlerin, resmî görevleri nedeniyle Türk yönetimini destekledikleri yönünde yorumlar yapılmıştır.³⁷ Şeyh el-Emîn ed-Darîr (ö. 1302/1885), eş-Şeyh İbrâhîm Abduddâfî, Ahmed el-Ezherî, Hüseyin ez-Zehrâ (ö. 1313/1895), Abdullâh Ebu'l-Ma'âlî, Muhammed Osmân el-Mîrğanî, eş-Şeyh İsmâîl el-Velî, el-Medâvî Abdurrahmân, Muhammed Ahmed Hâşim, Ömer el-Ezherî (ö. 1333/1915), Muhammed Ömer el-Bennâ (ö. 1337/1919), Abdulğanî es-Sillâvî, Yahyâ es-Sillâvî ve Muhammed Tâhir el-Meczûb (ö. 1348/1929) gibi isimleri, bu dönemin en önemli şairleri arasında zikretmek mümkündür.³⁸

2. TÜRK HÂKİMİYETİ DÖNEMİNDE ŞİİR TÜRLERİ

Tarihsel açıdan Türk hâkimiyeti döneminin Func döneminin yıkılmasından hemen sonra başlaması, söz konusu iki dönemin pek çok açıdan birbiriyle temas halinde olmasına neden olmuştur. Bu iki dönem arasındaki temas noktalarından birisinin de şiir türlerinde görülen benzerlik olduğunu söylemek mümkündür. Türk hâkimiyeti döneminden günümüze pek fazla şiir ulaşmamıştır. Bununla birlikte mevcut örneklerin birçoğunun Func döneminde olduğu gibi methiye ve mersiyelere ek olarak bu iki tür kadar yoğun olmasa da fahr ve hamaset şiirlerinden ibaret olduğu görülmektedir.

2.1. Methiye Şiirleri

Bu dönem şiir türleri arasında ilk sırada yer alan methiye şiirleri incelendiğinde, söz konusu övgü şiirlerinin Hz. Peygamber'e (sas), devlet yöneticilerine ve tasavvuf ehli din adamlarına yazılan methiyeler olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada tam anlamıyla tasavvufî

³⁵ 'Âbidîn, *Târîhu's-sekâfeti'l-'Arabîyye*, 206.

³⁶ Şevkî Dayf, *Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âsir fi Mısır* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1957), 43-44.

³⁷ Muhammed İbrâhîm eş-Şûs, *eş-Şi'ru'l-hadîs fi's-Sûdân* (Hartûm: Kısmu't-Te'lîf ve'n-Neşr Câmî'atu'l-Hartûm, 1971), 160.

³⁸ Birikî, *en-Nez'a et-tecdîdiyye*, 23-24.

tarikatların etkisi altında olan Sudan toplumunda din ve tasavvuf perspektifinden kaleme alınan şiirlerin varlığına rastlamanın gayet doğal bir durum olduğuna işaret edilmelidir. Türk döneminde Sudan'ın yetiştirdiği ilmî ve edebî karaktere sahip şairlerden biri olan, 1866 yılında verilen Osmanlı fermanı ve Mısır Hidivi İsmâîl Paşa'nın (ö. 1313/1895) referansıyla Sudanlı âlimlerin başkanı ve temsilcisi seçilen eş-Şeyh el-Emîn ed-Darîr'in, Kur'an'daki tüm surelerin isimlerini zikrettiği ve Hz. Peygamber'i (sas) methetmek amacıyla yazdığı kasidesinin, bu dönemin methiyelerini temsil eden en çarpıcı örneklerden biri olduğunu söylemek mümkündür:³⁹

يَا رَبِّ صَلِّ عَلَيَّ مَنْ كَانَ فَاتِحَةً   بِكْرِ الْوُجُودِ بِهِ عُمْرَانَا أَتَّصَلَا
مَا لِلنِّسَاءِ كَمِثْلِ الْمُضْطَفَى وَلَدٌ   إِذْ مِنْهُ مَائِدَةُ الْأَنْعَامِ وَالْعُقَلَا
إِخْلَاصُهُ فَلَقَّ الْإِشْرَاقَ إِذْ وَضَحَتْ   لِلنَّاسِ أَخْلَاقُ هَذَا الْخَاتَمِ الرُّسَلَا
وَالْأَلِّ وَالصُّحْبِ وَالْأَزْوَاجِ كُلُّهُمْ   وَكُلُّ مُتَّبِعٍ مِنْ قَدْرِهِ كَمَلَا

Rabbim! Varlığın başlangıcı olanın (sas) ve sayesinde medeniyetimizin süregeldiği kimsenin şanını katında yücelt!

Kadınların Mustafâ (sas) gibi bir çocuğu yoktur, öyle ki mal-mülk de onun sayesinde.

(İnsanlığın) günü aydınlandı onun ihlası sayesinde, peygamberlerin sonuncusu olanın ahlakı insanlara açıkça görüldüğünde.

Aile, dostlar, eşlerin tümü ve ona tabi olan her bir kimse, onun kadriyle ermiştir kemâle.

eş-Şeyh el-Emîn ed-Darîr, bir başka kasidesinde Hz. Peygamber'i (sas) şu şekilde methetmektedir:⁴⁰

حَمْدًا لِمَنْ أَبْدَى لَنَا   سُـبْحَانَهُ مَنْ أَمَّنَا
بِهَيْدَاهُ إِذْ قَدَّ صَانَهُ   نَسَبًا صَرِيحًا عَنِ خَنَى
وَمَكَانَهُ فِي الْقُرْبِ لَمْ   يُـذْرِكْ رَشُوْلٌ دُوْنَنَا

Bize önderlik edecek kimseyi (sas) gösteren şâni yüce hamd u senâlar olsun.

Hidayetiyle onu ve temiz nesebini kötülükten korumuştur.

O peygamberin Allah indindeki makamına, övgüye lâyık hiçbir peygamber yetişememiştir.

Türk dönemi şairleri, Hz. Peygamber'e (sas) yazdıkları methiyelerinde Arap kasidesinin klasik yapısına uygun bir biçimde methiyelerine gazel veya Arap Yarımadası'ndaki Necd, Hicâz vb. bölgelere duydukları özlemi dile getirerek başlama geleneğine sadık kalmışlardır. eş-Şeyh Ömer el-Ezherî'nin Hz. Peygamber'e (sas) yazdığı methiyesinde görüldüğü gibi klasik kasidedeki nesîbi çağrıştıran girizgahta yer alan aşağıdaki beyitlerden sonra asıl konu olan methiyeye odaklanmışlardır:⁴¹

تَأَلَّقَ الْبَرْقُ مِنْ نَجْدٍ فَأَشْجَانِي   قَرَّبَ الْبِعَادَ وَهَجَّ الْيَوْمَ أَشْجَانِي

³⁹ İbrâhîm, *el-Fikru's-Sûdânî*, 25; Bedevî, *eş-Şi'ru fi's-Sûdân*, 29.

⁴⁰ Salâhuddîn el-Melîk, *Şu'arâ'u'l-vataniyye fi's-Sûdân min 'ahdî'l-Fünc ilâ 'âm 1970* (Hartûm: Dâru't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr Câmî'atu'l-Hartûm, 1973), 47; Bedevî, *eş-Şi'ru fi's-Sûdân*, 28.

⁴¹ el-Melîk, *Şu'arâ'u'l-vataniyye*, 310-311; Bedevî, *eş-Şi'ru fi's-Sûdân*, 29.

وَالضَّحِكُ مِنْهُ التَّوَى فِي الْبَرْقِ تَعْرِفُهُ
يَا لَيْتَ شِعْرِي مُذْ شَطَّتْ دِيَارُهُمْ
وَقَفْتُ بِالْعُورِ لَا دَاعَ هُنَاكَ وَلَا
وَطَفْتُ نَجْدًا فَلَمَّا أَنْ عَدِمْتُهُمْ
وَكَمْ أَطَلْتُ وَقُوفِي بِالْهَضَابِ وَكَمْ
فَمَا حَصَلْتُ عَلَى صَابٍ وَلَا عَمَلٍ
مُحَمَّدٌ صَفْوَةُ الْبَارِي وَخَيْرُهُ الْمُخْتَارُ
إِذْ أَنْتَ أَكْرَمُ مَنْ تُزَجَى شَفَاعَتُهُ
صَلَّى عَلَيْكَ إِلَهِي يَا ابْنَ مُدْرِكَةِ
يَا رَبِّ وَاخْتِمِ بِخَيْرٍ فِي الْمَمَاتِ لَنَا

Necd tarafından şimşek parıladı da beni hüznlendirdi, uzaktakileri yakınlaştırdı da bugün ıstırabım (yeniden) alevlendi.

Onun gülüşü şimşegi kaplayıp sarıverdi, (Allah) aşıkları bilir o gülüşü ki onda hiç kimse ihtilafa düşmedi.

Ah ne acayip bir haldeyim onların diyarı uzaklaştığından beri, felek onları benden uzaklaştırdı ve sürgüne gönderdi beni.

Dipsiz bir çukurdayım (adeta) ne seslenen var ne de cevap veren orada, sadece sesimin yankısı karşılık verdi bana.

Necd'i dolanıp durdum onları bulamadığımda, toparladım gücümü ve yardım isteyerek dayandım göz kapaklarıma.

Ne kadar da uzun süre bekledim tepelerde! Ne çok kan gibi gözyaşı döktüm onlar nedeniyle!

Ne bir uğraşı elde edebildim ne de doğru bir düşünce, ta ki yaratılmışların en hayırlısına (sas) doğru dizlerim yönelince.

Muhammed, Allah'ın en güzide kulu ve seçilmişlerin en hayırlısıdır, o ki Allah'ın insanlara ve cinlere gönderdiğiidir.

Zira sen (ey Muhammed) en değerli kimsesin şefaati arzulanan, Kıyamet gününde günah ve haksızlıklardan.

Ey erdem sahibi kadının evladı! Rabbimin salâtı olsun senin üzerine, Âline ve ashâbına gece ve gündüz yenilindikçe.

Rabbim! Hayırla sonlandır ölümü bize, Müslümanlara da imanlı sonlar nasip eyle

Şeyh Ömer el-Ezherî'nin Hz. Peygamber'e (sas) yazdığı uzun methiyesinden alıntılanan bu beyitler, Türk hâkimiyeti döneminde kaleme alınan en nadide şiir örnekleri arasında gösterilmiştir. Kaside, gerek klasik Arap kasidesinin geleneksel yapısına uygun bir biçimde nesible başlaması gerekse birçok bedî sanatı içermesi gibi dönemin Sudan Arap şiirinin özelliklerini açıkça yansıtması bakımından önemli bir örnek olarak dikkatleri çekmektedir. Hz. Peygamber'e (sas) yazılan methiyelerde ayrı bir yere sahip olan şair, aynı

özellikleri yansıtan bir başka kasidesinde şunları dile getirmektedir:⁴²

حَسْبُ الْفَتَىٰ مِنْ كُلِّ مَا قَدْ جَنَّا   دَهْرُهُ بِالْمُضْطَفَىٰ إِيْمَانُهُ
لَوْلَاهُ مَا كَانَ الْوُجُودُ وَلَمْ يَكُنْ   مُلْكٌ وَلَا مَلِكٌ وَلَا أَعْوَانُهُ
حَتَّىٰ وَلَمْ يَكُ آدَمُ كَلًّا وَلَا   شَيْئٌ وَلَا نُوحٌ وَلَا طُوفَانُهُ
وَنَجَا الْحَلِيلُ بِجَاهِهِ مِنْ نَارِ نَمْرُودَ   لَعْمَرِي إِذْ جَفَا خَلَانُهُ
وَنَجَا نَجِيُّ الطُّورِ مُوسَىٰ بِاسْمِهِ   حَتَّمَا فَمَا فِرْعَوْنُ فِي هَامَانِهِ
وَدَعَا بِهِ مِنْ نَوْمِهِ ذَا الثُّونِ فِي   ظَلَمِ الْبِحَارِ فَكَانَ مِنْهُ أَمَانُهُ
وَبِهِ دَعَا مِنْ كَيْدِ ضَرَمَةَ   أَيُّوبُ يَوْمًا فَانْجَلَّتْ أُحْزَانُهُ

Hayatı boyunca işlediği günahlardan kurtulmak için Mustafa'ya (sas) iman etmesi kişiye yeter.

O olmasaydı varlık olmazdı, keza ne mülk ne kral ne de yaverleri olurdu.

Hatta Âdem de asla olmazdı, ne Şit ne Nûh ne de tufanı olurdu.

Hayatıma and olsun ki İbrâhîm Halîl kurtuldu Nemrud'un ateşinden onun makamı sayesinde, dostları ona vefasızlık gösterdiklerinde.

Tûr'a sığınan Mûsâ muhakkak kurtuldu onun adıyla, Hâmân'ı da kar etmedi Firavun'a.

Zunnûn denizlerin karanlıklarında onun adıyla dua etti uykusundan, onun sayesinde selamete erdi (sıkıntısından).

Kendisini yakıp kavuran kötülükten kurtulmak için Eyyûb onunla dua etti, nihayetinde bir gün hüznüleri sona erdi.

Türk hâkimiyeti döneminde Hz. Peygamber'e (sas) yazılan methiyelerin incelenmesi sonucunda bu şiirlerin genel anlamda; sevgiliye beslenen aşk ve ona veya yaşadığı topraklara duyulan özlem, Hz. Peygamber'e (sas) övgü, şefaatine nail olma arzusu, Hz. Peygamber'e (sas), ailesine ve ashabına duadan sonra günahları bağışlanmış olarak hüsn-i hâtime temennisinden oluşan bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Sudan'da bu dönem Arap şiirinde görülen methiyelerin en önemli türlerinden biri de devlet yöneticilerine yazılan methiyelerdir. Dönem şairlerinin aynı zamanda Sudan'ı yöneten iktidara çalışan bürokratlardan veya devlete ait eğitim kurumlarında ders veren âlimlerden ibaret olmaları, devlet erkânını öven methiyelerin yazılma nedeninin açıkça anlaşılmasını sağlamaktadır. Şairlerin devleti yönetenleri methetmelerinin, kimilerince işgal gücü olarak nitelendirilen yönetimin kamuoyundaki imajına olumlu katkıda bulunmak,⁴³ meşruiyetini sağlamlaştırmak ve iktidarın halk nezdinde popülaritesini artırmak gibi yararları hedeflediği aşikardır. Dönemin en önemli şairleri arasında gösterilen eş-Şeyh el-Emîn ed-Darîr'in Hidiv Tefvik Paşa'yı (ö. 1310/1892) methiyesi, Türk hâkimiyeti dönemi Sudan Arap şiirinde devlet ricâline yazılan methiyelere verilebilecek örneklerin başında yer almaktadır:⁴⁴

فَيَا أَوْلِيَّ الْجَمْعِ أَهْلَ الْعِلْمِ إِنَّكُمْ   فِي نَشْرِ مَا يَرْتَضِيهِ اللَّهُ إِخْوَانُ

⁴² el-Melîk, *Şu'arâ'u'l-vataniyye*, 311.

⁴³ İbrâhîm, *el-Fikru's-Sûdânî*, 21.

⁴⁴ el-Melîk, *Şu'arâ'u'l-vataniyye*, 311.

أَمَّا حَوَيْتُمْ بِتَوْفِيقِ الْعَزِيزِ حِمَى
فَاللَّهُ يَحْفَظُ هَذَا الْجَمْعَ مُتَّبِعًا
فِي ظِلِّ وَالِدِهِ الْمَمْدُودِ فِي عُمُرٍ
حَتَّى يَرَى دَهْرَنَا فَوْقَ الدُّهُورِ عَالًا
حَتَّى نَقُولَ عَلَى الْعَكْسِ الَّذِي زَعَمُوا
مِنْ مَعْشَرٍ مَا زَهَتْ بِمِثْلِهِمْ
بُحُورُ فَضْلِ بِلَا مَنٍّ وَلَا عِلَلٍ
صَانَ الْمُواطِنَ تَوْفِيقُ الْعَزِيزِ كَمَا
أَبْعَدَ تَوْفِيقِ رَبِّ الْعِزِّ خِذْلَانُ
تَوْفِيقَهُ وَلَهُ عِزٌّ وَسُلْطَانُ
لَهُ مَعَ الطُّولِ بِالْخَيْرَاتِ عُمُرَانُ
وَأَهْلَهُ فَوْقَ أَهْلِهَا الْأَوْلَى بَانُوا
مَنْ سَاءَهُ زَمَنٌ سَرَّتُهُ أَرْمَانُ
مَنْ الْمُلُوكِ وَلِلتَّحْقِيقِ بُرْهَانُ
نَعْمَ لَهُمْ عَمَلٌ بِالْحُسْنِ مُزْدَانُ
حَمَى أَوْلِي الْعِلْمِ مَهْمَا كَانَ أَوْ كَانُوا

Ey ilim ehli ahali! Sizler, Allah'ın razı olduğu şeyleri yaymada kardeşiniz.

Kudretli Tevfik sayesinde sığınılacak bir yurda sahip olmadınız mı? İzzet sahibi Tevfik'ten sonra umutsuzluk var mı?

Tevfik'ine tabi olan bu topluluğu Allah korusun, zira güç ve otorite ona aittir.

Uzun ömürlü babasının izini takip etsin, uzun ömürle birlikte hayırlarla bir medeniyet inşa etsin.

Ta ki çağımızın tüm çağlardan, insanının da ilk dönemlerin insanlarından açıkça üstün olduğunu görene kadar.

Ta ki zannettiklerinin aksini bizler söyleyene kadar, zira zaman insanı sevdirirse birçok kez de üzer.

O ki, Mısır'ın emsaline kavuşmadığı krallardan ibaret bir topluluktandır, bunu doğrulamanın da bir delili vardır.

Minnetsiz ve bahanesiz erdem denizi gibidir onlar, evet güzellikle süslenmiş bir uğraşı sahibidir onlar.

Kudretli Tevfik korudu vatandaşı, her ne olursa veya olurlarsa olsunlar koruduğu gibi ilim erbâbını.

Şairin bu methiyесinin, Ebu'l-Bekâ er-Rundî'nin (ö. 684/1285) Endülüs'e mersiye olarak söylediği meşhur *el-Kasîdetü'n-nûniyye fî risâi'l-Endelüs* şiirine nazire olarak kaleme alındığı ilk bakışta göze çarpmaktadır.⁴⁵ Şairin bu şiirinin, dönemin Mısır'da çıkarılan en popüler gazetelerinden biri olan *el-Vakâi'u'l-Mısriyye* gazetesinde yayımlandığı ve sahibine büyük bir şöhretin yanında Mısır Hidiv'i tarafından takdim edilen paye ve hediyeler kazandırdığı ifade edilmiştir.⁴⁶ Aynı şekilde şair kişiliğiyle bilinen eş-Şeyh Muhammed Ahmed Hâşim'in de tahta çıkması münasebetiyle Hidiv Tевfik Paşa'yı eş-Şeyh el-Emîn ed-Darîr'in şiirine benzer bir kasideyle methettiği görülmektedir.⁴⁷

Türk hâkimiyeti döneminde Sudan'da devlet adamlarına yazılan methiyelerin en

⁴⁵ Ebu'l-Bekâ er-Rundî'nin kasidesine nazire yapan şair, er-Rundî'nin "مَنْ سَاءَهُ زَمَنٌ سَرَّتُهُ أَرْمَانُ" "Zaman her kimi sevindirirse pek çok kez de onu üzer" ifadesinin tam tersini kullanmaktadır. Kasidenin tamamı için bkz. Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelusi'r-retîb*, thk. İhsân 'Abbâs (Beirut: Dâr Sâdır, 1968), 4/486-490.

⁴⁶ İbrâhîm, *el-Fikru's-Sûdânî*, 25.

⁴⁷ el-Melîk, *Şu'arâ'u'l-vataniyye*, 306.

çarpıcı örneklerinden biri; şair el-Medâvî Abdurrahmân'ın, Hidiv İsmâîl'in Bahru'l-Gazâl Valisi Zübeyr Paşa'ya (ö. 1331/1913) övgüler dizdiği kasidesinden alıntılanan şu beyitlerdir:⁴⁸

هُوَ فَخْرُ سِنَارِ الَّذِي عَظُمَتْ بِهِ	وَجَدَاهُ عَمَّ بِهَا جَمِيعَ نَوَاجِي
وَتَوَاضَعَتْ عَظْمًا وَهِيَ لِعَالَاهُ إِذْ	عَلِمُوا بِمَا أَوْتِي مِنَ الْفَتْحِ
مِنْ فِطْنَةٍ وَنَزَاهَةٍ وَشَهَامَةٍ	وَشَجَاعَةٍ فِي الْعَارَةِ الْمَلْحَاحِ
يَخْنُو عَلَى مَسْكِنِهِمْ بِتَعَطُّفِ	وَيَسُدُّ ثَلْمَهُمْ بِخَفْضِ جَنَاحِ
فَلِذَا تَرَاهُمْ يَلْهَجُونَ بِذِكْرِهِ	لَا يَطْرُقُونَ بَعِيرِ هَذَا الرَّاحِ
يَا مَنْ يُبَارِيهِ بِلَا فَضْلٍ أَفْسُ	أَيْسَابِقِ الْبَارِزِ بَعِيرِ جَنَاحِ
فَاللَّهُ يُبْقِيهِ وَيَجْعَلُ سَعْيَهُ	فِي كُلِّ مَا يَهْوَى قَرِينَ نَجَاحِ
وَيُمَتِّعُ الْأَوْطَانَ مِنْهُ بِعَوْدَةٍ	تَهْبُ الدَّوَاءِ بِهَا لِكُلِّ جِرَاحِ

O, Sinnâr'ın kendisiyle yüceldiği övgü kaynağıdır, cömertliği de her yeri kaplamıştır.

Sinnâr'ın ileri gelenleri onun şanına boyun eğmişlerdir, kendisine verilen değerleri idrak etmişlerdir.

Kıvrak zeka, dürüstlük, saygınlık ve zorlu akınlarda sergilediği cesaret(i) bilmişlerdir).

Onların düşkünlerini şefkat ve muhabbetle kucaklar, alçakgönüllülükle onların ihtiyaçlarını tamamlar.

İşte bu nedenle onları, onun adını anmaya düşkün olduklarını ve bu meyden başkasıyla coşmadıklarını görürsün.

Ey erdemsizce onunla rekabet eden kimse gel artık kendine! Kanatlar olmadan hiç yarışılır mı şahinle?

Allah onu korusun ve kılsın çabasını, dilediği her şeyde başarının bir parçası.

Dönüşüyle neşe saçsın vatan topraklarına, o dönüş ki deva bahşeder her bir yaraya.

Dönemin tüm methiyelerinde olduğu gibi şair, bu şiirini de memdûh lehine yaptığı dualar ve güzel dileklerle noktalamaktadır. Dinî duygu ve düşünceleri harekete geçirmeyi amaçladığı tahmin edilen bu üslubun, tasavvufî tarikatların etkisiyle oldukça muhafazakâr bir karaktere sahip olan Sudan toplumunda karşılık bulması gayet doğal bir durumdur. Öte yandan Sudan'ın kadın şairlerinden Bint Mesîs'in Zübeyr Paşa'ya tahsis ettiği methiyesinde yer alan aşağıdaki beyitlerde, dönem şiirinin özelliklerinden olan fasîh Arapçaya âmmice ifadelerin karıştığı görülmektedir:⁴⁹

سَمُّوكَ الرَّبِيرَ فَارِسًا تَشُدُّ الْخَيْلُ	وَسَمُّوكَ الرَّبِيرَ فَارِسًا لِصِدِّ الْخَيْلِ
وَسَمُّوكَ الرَّبِيرَ صَالِحًا تُقِيمُ اللَّيْلُ	وَسَمُّوكَ الرَّبِيرَ بُعَيزَ هُوَيَّةَ اللَّيْلِ

Güçlü olasin diye sana süvari Zübeyr adını verdiler, akınları durdurasın diye sana süvari

⁴⁸ el-Melik, *Şu'arâu'l-vataniyye*, 338; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 658.

⁴⁹ İzzeddîn İsmâîl, *ez-Zübeyr Bâşâ ve devruhû fi's-Sûdân fi 'asri'l-hukmi'l-Mısri* (Kâhire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1998), 290.

Zübeyr adını verdiler.

Geceyi ibadetle geçiresin diye sana sâlih Zübeyr adını verdiler, geceyi tamamen değiştiresin diye sana Zübeyr adını verdiler.

Dönemin iktidarını temsil eden bürokratlar ve paşalara yönelik methiyelerin bir başka örneği, şair eş-Şeyh Ahmed Muhammed Ceddâvî'nin Sudan'ın yönetiminden sorumlu Mehmet Raûf Paşa'ya yazdığı methiyesidir. Memdûhuna 65 beyitten oluşan bir şiirle hitap eden şair, bu şiirinde sırasıyla geçmişe duyulan özlem, Mehmet Raûf Paşa'ya övgü, Paşa'yı bu göreve tayin eden Hidiv Tevfik Paşa'ya övgü, Hz. Peygamber'e (sas) salât u selâm ve kendi adını zikrederek şefaath dileme gibi konuları ele almaktadır.⁵⁰

Dönemde görülen başlıca methiye türlerinden bir diğeri de tarikat şeyhleri ve âlimlere yazılan övgü şiirleridir. Muhafazakâr bir yapıya sahip olan Sudan toplumuna yön veren kanaat önderlerinin başında gelen tarikat şeyhlerinin methedilmesi gayet doğal bir durumdur. Bizzat şairlerin de mensubu oldukları tarikatların şeyhlerini övmeleri, bir bakıma tarikata olan bağına samimiyet göstergesidir. İmanın ve teslimiyetin beslediği duygusal bakış açısıyla tarikata ve şeyhe bağlılığın veya ilmiyle amel ederek topluma örnek olan âlimlere takdirin dile getirildiği bu kasideler; takva, makamın yüceliği, ihlas, ibadetlere düşkünlük, erdem, cömertlik, cesaret vb. sıfatları memdûha isnat ederek kemâle ermiş bir karakter portresi çizmeye çalışmaktadır. Bu anlamda şair Abdurrahmân Şevkî'nin Mîrğaniyye tarikatı şeyhlerinden es-Seyyid Alî el-Mîrğani'yi övdüğü bir şiirinden alıntılanan aşağıdaki beyitler, konuya verilebilecek bir örnek olacaktır:⁵¹

وَفِيكَ مَدِيحِي دُونَ غَيْرِكَ يَا عَلِيَّ	بِكُمْ آلَ طَهَ مَا حِيثُ مُتَيْمٌ
تَقْرُبُهُ عَيْنَاهُ يَوْمًا وَتَمْتَلِي	وَمَنْ ذَا يَرَى فِي الْعُمْرِ وَجْهَكَ مَرَّةً
جَرَى فِيهِ مَجْرَى الرُّوحِ فِي كُلِّ مَفْصَلِ	فَيَسْأَلُو هَوَى آلِ النَّبِيِّ وَحُبُّهُمْ
لِتَحْفَظَهُ يَا خَيْرَ رُكْنٍ وَمَوْئِلِ	وَإِنَّكَ لِلْإِسْلَامِ رُكْنٌ وَمَوْئِلٌ
وَنُورَ الْهُدَى عَن وَجْهِهِ الْمُتَهَلِّلِ	وَرْتَّتْ كَرِيمِ الْمَجْدِ عَن أَكْرَمِ الْوَرَى

Aşığına size yaşadığım müddetçe ey Taha'nın Âli, hiç kimseye değil övgüm sana sadece ey Alî.

Senin yüzünü hayatta bir defa gören her kimse, bir gün gözü aydın olur ve dolar sevinçle. (Yüzünle) Hz. Peygamber'in Âline duyduğu muhabbetle teselli bulur, onların sevgisi ruha işlercesine bedeni doldurur.

Sen İslâm'ın dayanağı ve sığınağısın, ey en hayırlı dayanak ve sığınak onu koruyasın.

Sen değerli şanı miras aldın mahlukatın en asilinden, hidayet nurunu da (miras aldın) onun parıldayan yüzünden.

Şeyhe tutkuyla bağlılık, sadece şeyhinin övgüyü hak etmesi, yüzünü görmenin mutluluk kaynağı olması, İslâm'ın dayanağı ve sığınağı sayılması ve şanını Hz. Peygamber'den (sas) miras alması gibi hususlar, şairin methiyesinin odağında yer alan anlamlardır. Benzer anlamlar, şair Yahya es-Sillâvî'nin Mîrğani tekkesinin kurucusu Muhammed Sirru'l-Hatim el-Mîrğani'yi methettiği bir kasidesinde geçen şu beyitlerde de görülmektedir:⁵²

⁵⁰ Bedevî, *eş-Şi'ru fi's-Sûdân*, 29.

⁵¹ Dayf, *Târîhu'l-edeblî-'Arabî*, 659.

⁵² el-Melik, *Şu'arâu'l-vataniyye*, 296.

وَحَسْبُكَ عَوْثًا فِي الْخُطُوبِ وَنَاصِرًا
 جَلِيلُ الْمَزَايَا وَاسِعُ الْفَضْلِ وَالنَّدَى
 إِذَا بَانَ مِنْ صَدْمِ الشَّدَائِدِ خُسْرَانُ
 إِمَامٌ هُمَامٌ وَاحِدُ الْعُضْرِ لَمْ يَكُنْ
 جَلِيلُ الْمُحَيَّا فِي الشَّدَائِدِ مِعْوَانُ
 مَزَايَاهُ لَا تُحْصَى وَأَيَاتُ مَجْدِهِ
 عَلَى فَضْلِهِ الْمَأْثُورِ فِي الدَّهْرِ رُجْحَانُ
 حُلَاهَا عَلَى صَدْرِ الْأَكَابِرِ نِيْشَانُ
 بُوْهُ الْكِرَامِ الْعُرُ حَازُوا مَقَامَهُ
 سَوَاءٌ بِذَلِكَ الْفَضْلِ شَيْبٌ وَشَبَابُ
 مَحَبَّتُهُمْ فَرَضٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ
 مَوَدَّتُهُمْ فِي اللَّهِ قُرْبَانُ

Medet ve koruyucu olarak sen yetersin sıkıntılarda, felaketlerin sarsıntısıyla hüsranın belirttiği anlarda.

Yüce meziyetlere, büyük erdem ve cömertliğe sahiptir, muhteşem yüzlü olup felaketlerde yardımseverdir.

Alicenap bir liderdir, zamanın(n) biricigidir, seçkin erdemine üstün gelen olmamıştır.

Meziyetleri ve yüce şanınin işaretleri bitmez saymakla, meziyetlerinin cevherleri nişandır asilzadelerin göğüslerinde.

Saygın ve soylu oğulları erdiler makamına, yaşlılar ve gençler eşittir bu erdemde.

Onları sevmek farzdır her Müslümana, Allah yolunda onlara muhabbet duymak yaklaştır Allah'a.

Zor zamanlarda şeyhin tek koruyucu ve kurtarıcı görülmesi, cömertlik ve fazilet gibi yüce erdemlere sahip olması, eşsizliği, faziletine ve şanına kimsenin erişememesi, asalet ve saygınlığın kendisiyle sınırlı kalmayıp soyuna da geçmesi, onu sevmenin her Müslümana farz olması ve bu muhabbetin Allah'a yaklaştırması gibi hususlar şairin vurguladığı anlamlar arasında yer almaktadır. Şairin bu methiyesinde şeyhine atfettiği meziyetlerdeki abartılı ifadeler dikkatlerden kaçmamaktadır.

2.2. Mersiye Şiirleri

Sudan şiiriyle ilgilenen kimi araştırmacılara göre methiye ve mersiye; Türk hâkimiyeti döneminde Arap şiirinin içerdiği, anlam yönüyle adeta içine hapsolup kaldığı iki türü oluşturmaktadır.⁵³ Bu kanaat, söz konusu dönemde bu iki tür dışında şiir olmadığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Sınırlı da olsa fahr, hamaset, hiciv, tasvîr, gazel, zühd vb. türlere ait şiirler kaynaklarda yer almaktadır. Ancak bu sınırlı örnekler, bu türlerin Türk hâkimiyeti döneminde kazandığı karakteristik özelliklerin tespiti noktasında yeterli veri sunmamaktadır. Sudan toplumuna yön veren örnek şahsiyetlere tahsis edilmesi bakımından mersiyelerin, dönem methiyeleriyle ortak paydada bulunduğu söylemek mümkündür. Siyasî liderler, komutanlar, bürokratlar ve en önemlisi de tarikat şeyhleri ve âlimlere odaklanan mersiyeler, konu edindiği kişileri "hidâyet önderi, velayet nuru, gecelerin kâimi, şeyhlerin şeyhi, asrın kutbu, perde arkasında ve aklın ötesinde olanları keşfiyle bilen" gibi sıfatlarla anmaktadır. Bu anlamların bir kısmı şair İbrâhîm 'Abduddâfi'in "şeriat ve hakikati bir araya getiren tarikatın şeyhi, müridlerin mürsidi, pek çok keramet ve faydalı irşâdın sahibi" olarak nitelenen Şeyh Ahmed b. et-Tayyib'in vefatı üzerine kaleme aldığı mersiyesinde zikredilmektedir:⁵⁴

⁵³ el-Melik, *Şu'arâ'u'l-vataniyye*, 48-49.

⁵⁴ el-Melik, *Şu'arâ'u'l-vataniyye*, 45.

هُوَ بَحْرُ عِلْمٍ بِالْعُيُوبِ مُكَاشَفٌ   هُوَ بَدْرٌ تَمَّ ضَاءُ فِي الْبُلْدَانِ
هُوَ بِالتَّوَاضُعِ وَالْخُضُوعِ مُمَيَّرٌ   هُوَ لَا يَرَى نَفْسًا عَلَى إِنْسَانٍ
هُوَ لِلْمُرِيدِ مُهَذَّبٌ أَخْلَاقُهُ   هُوَ مُرْشِدُ الْعَاوِي الْجَهُولِ الْفَانِي
هُوَ زَاهِدٌ الدُّنْيَا وَحَاسِمٌ حُبَّهَا   هُوَ رُوحٌ جَسَمِ عَالَمِ السُّودَانِ

O, gaybleri açığa çıkaran ilmin denizidir, o diyarlarda ışık saçan dolunaydır.

O, tevazu ve itaatle ayrıcalıklıdır, o nefsi(ni) hiçbir insandan üstün görmez.

O, müridin ahlâkını terbiye edendir; o, yoldan çıkan fânî cahilin mürşididir.

O, dünyanın zâhidi ve dünya sevgisini terk edendir; o, Sudan diyarının ruhudur.

Şair, mersiyesinin son beyitlerinde dönem şiirinin karakteristik özelliklerinden biri haline gelen, bağışlanma niyazında bulunduğu Allah'a dua ve Hz. Peygamber'den (sas) şefaathemennileriyle mısralarını sonlandırmaktadır. Aynı şekilde şairin Fakîh Ahmed b. İsâ'nın vefatı üzerine hüznünü dile getirdiği mersiyede şeyhine duygu yüklü şu beyitlerle ağıt yaktığı görülmektedir:⁵⁵

بَكَى السَّمَاءَ وَعَمَّ الْأَرْضَ بِالْمَطَرِ   بَعْدَ الْكُسُوفِ لِشَمْسِ الْعِلْمِ وَالْقَمَرِ
وَالدَّفْعِ سَأَلَ عَلَى الْخَدَّيْنِ مُنْحَدِرًا   كَالسَّيْبِ فِي الدَّيْمَةِ الْهَطْلَاءِ وَالنُّهْرِ
وَحَلَّ بِالنَّاسِ خَطْبٌ لَا نَظِيرَ لَهُ   بِمَوْتِ شَيْخِ الْهُدَى الْمُحْمُودِ فِي السَّيْرِ
شَيْخِ السُّلُوكِ وَقُطِبِ الْوَقْتِ مُفْرَدُهُ   إِمَامَ كُلِّ بَنِي سِنَارٍ وَالْقَطْرِ
عَلَامَةُ الْعَصْرِ بِحَدِّ الدِّينِ نَاصِرُهُ   بِنَشْرِهِ الْفَيْقَةَ طَوْلَ الدَّهْرِ وَالْعَصْرِ

Ağladı gökyüzü ve gark oldu yeryüzü yağmura, ilmin güneşi ve ayı tutulduktan sonra.

Yanaklardan süzülerek aktı gözyaşı, sağanak yağmurun ve nehrin durmadan akması gibi.

Eşsiz bir felaket çöktü insanların üzerine, yaşantısıyla övgüyü hak eden hidâyet şeyhinin ölümüyle.

Tek başına manevî yaşantının şeyhi ve asrın insan-ı kâmilidir, Sinnâr'ın her bir evladının ve yurdun da önderidir.

Dinin sınırlarını çok iyi bilen zamanın allâmesidir ve koruyucusudur hatta, fikhî yayarak tüm zamanlar boyunca.

Tarikat önderleri ve ilim ehline yazılan mersiyelerin genel karakterinden farklı olarak duygusal yoğunluğun çabucak fark edildiği bu mersiyede şair; "hidâyet ve manevî yaşantı önderi, zamanın kutbu, Sudanlıların dinî önderi, zamanın allâmesi ve dinin koruyucusu" gibi vasıflarla andığı şeyhin ölümünü eşsiz bir felaket olarak niteleyerek şeyhin makamını belirlemeye ve kaybın boyutlarını göz önüne sermeye çalışmaktadır. Buna ek olarak şeyhin ardından gökyüzünün gözyaşı döktüğünü, bu gözyaşlarının yeryüzünü kapladığını, şeyhin ölümünün güneş ve ayın tutulmasını andırıldığını dile getirerek kaybın sinelere yüklediği hüznü yansıtmaya amacı taşımaktadır.

İbrâhîm 'Abduddâfi', Türk hâkimiyeti döneminde görülen tüm mersiye türlerinde

⁵⁵ el-Melik, *Şu'arâ'u'l-vataniyye*, 46.

örnekler vermiş bir şairdir. İlimle amel eden bir grup âlimin vefatı üzerine duygularını mısralara döktüğü 39 beyitlik mersiye bunlardan biridir. Âlimin ölümünün ne derece büyük bir felaket olduğunu muhataba aktarabilmek için “dinin temelini yıkılması, yeryüzünün karanlıklara teslim olması, ilmin kaybolması ve ateşinin sönmesi, yıldızların sönerek kararması, dinin ve dünyanın görkeminin yok olması” gibi anlamlara başvurarak şunları dile getirmektedir:⁵⁶

بِمَوْتِ إِخْوَانِنَا فِي اللَّهِ وَالْعُلَمَاءِ	الْيَوْمِ أَضْبَحَ رُكْنُ الدِّينِ مُنْهَدِمًا
نَارُ الْكِتَابِ وَضَاعَ الْعِلْمُ وَأَنْعَدَمَا	وَأَظْلَمَتْ أَرْضُنَا حَقًّا وَقَدْ خَمَدَتْ
إِمَامَ مَحْرَابِنَا الْحَبِيبِ الرِّضِيِّ شَيْمًا	وَالدَّهْرُ أَفْجَعَنَا فِي الشَّيْخِ قُدُوتِنَا
زَهْرَ النُّجُومِ وَصِرْنَا فِي شَدِيدِ عَمَى	وَالنَّيِّرَانِ مَعَا غَابَا وَقَدْ أَفَلَّتْ
مَنْ بِهِجَةِ الدِّينِ وَالدُّنْيَا وَقَدْ غُدِمَا	وَأَنْحَلَّ مَا كَانَ مَعْقُودًا بِقُبَيْبِنَا
مِنْهُمْ غَدَتْ مَسْكَنَ الطَّاغِيْنَ وَالظَّلْمَا	دِيَارُنَا بَعْدَ مَا كَانَتْ مُعَمَّرَةً
تَعَافَهُ أَعْيُنُ الرَّائِي وَمَنْ طِعَمَا	صِرْنَا طَعَامًا بِلَا مِلْحٍ يُلَذُّ بِهِ

Bugün dinin direği yıkıldı bir oldu yerle, Allah yolunda kardeşlerimizin ve alimlerin ölümüyle.

Gerçekten karardı yurdumuz ve kitabın ateşi sönüp gitti, ilim de kaybolarak tükenip bitti.

Felek, büyük bir acı verdi bize önderimiz şeyhin ölümüyle, mihrabımızın imamı, bilge ve sahip olan hoşnut olunacak bir karaktere.

İki aydın âlim kayboldu beraberce ve yıldızların parıltısı kaçıp gitti öylece.

Kubbemize yerleşen dinin ve dünyanın görkemi çözülp yok oldu.

Yurtlarımız onlarla mamur olduktan sonra, dönüşüverdi zorbalanın ve zalimlerin yuvasına.

Bakanın ve tadanın tiksindiği, yemeğe lezzet katan tuzsuz bir yemeğe dönüşüverdik.

Beyitlerde klasik mersiyelerde görülen anlamlar yoğun olmakla birlikte “hayatın anlamsızlığı, yaşama umudunun kaybolması” gibi anlamlarda kullanılan “tuzsuz bir yemeğe dönüşmek” kelimeleriyle dile getirilen halk dili düzeyinde bir ifadenin de yer aldığı görülmektedir. Şairin bu hamlesi, hedef kitlesi halk olan şiirin uygun bir seviyede seyrettiğini göstermektedir.

Şair Ahmed Medenî ise kökenleri Fas’ı yöneten İdrisîler’e dayanan ve Sudan’da aktif bir şekilde faaliyet gösteren Ahmediyye-İdrisiyye tarikatının şeyhlerinden birinin vefatı üzerine kaleme aldığı mersiyesinde; ülkenin ihtişamının kaybolduğunu, kâinatın nurunun söndüğünü, insanların şaşkınlık içinde olduğunu, büyük bir felaket olarak nitelediği bu vefatın kalpleri alevler içinde bıraktığını şu şekilde belirtmektedir:⁵⁷

وَالنُّورُ أَضْحَى عَنِ الْأَكْوَانِ مُسَلِّبًا	مَا لِي أَرَى رَوْتِقَ الْبُلْدَانِ قَدْ دَهَبَا
يَا صَاحِبَ مَاذَا بِهِمْ هَلْ تَغْرِفُ السَّبَبَا	وَالنَّاسُ مَشْغُولَةٌ وَالْأَفْكَارُ حَايِرَةٌ

⁵⁶ el-Melik, *Şu'arâ'u'l-vataniyye*, 45.

⁵⁷ el-Melik, *Şu'arâ'u'l-vataniyye*, 307.

نَعْمَ مُصِيْبَةٌ أَشْتَاذٍ بِنَا نَزَلَتْ   فَأَشْعَلَتْ فِي الْقُلُوبِ الْحَرَّ وَاللَّهَبَا
 وَصَارَتْ الْعَيْنُ بَعْدَ النَّوْمِ سَاهِرَةً   تَبْكِي بِدَمْعٍ يُفُوقُ الْبَحْرَ وَالسُّحْبَا
 يَا سَيِّدِي أَحْمَدُ يَرْجُو مَرَا حِمَّكُمْ   إِذْ عَمَّ كُلَّ الْعَجَمِ وَالْعَرَبَا
 أَهْدَى جَنَابِكُمْ مَقْدَارَ طَاقَتِهِ   نَظْمًا قَلِيلًا وَلِلتَّارِيخِ قَدْ حَسَبَا
 بِالْهَاءِ وَالضَّادِ نُمَّ الرِّاءِ بَعْدَهُمَا   وَالْعَيْنِ بِالنَّقْطِ عَامَ الْمَوْتِ قَدْ كُتِبَا

Hayırdır neden görüyorum şehirlerin ihtişamının gidip kaybolduğunu? Öyle ki nur, kâinatlardan sıyrılıp yok oldu.

İnsanlar meşgul, düşünceler ise kararsız ve şaşkın, Dostum! Ne oldu ki insanlara, sebebi biliyor musun?

Evet, bir üstadın musibeti (ölümü) çöktü üzerimize, tutuşturdu alevleri kalplerde.

Uyuyup dinlendikten sonra göz uykusuz kalır oldu, denizi ve bulutları aşan gözyaşıyla ağlar oldu.

Efendim! Ahmet şefkatini arzular, zira şefkatiniz Acem ve Arapların tümünü kapsar.

Zât-ı âlinize birkaç beyitlik şiir hediye etti gücü yettiğinde, hesaplayarak kaydetti tarihi de.

Hâ ve sâddan sonra râ ile, ardından da noktalı ğayn harfiyle ölüm tarihi yazıldı.

Şairin bu beyitleri dönem şiirinin başlıca karakteristik özelliklerinden sayılan; şairin kendi şahsına dua, rahmet, şefaahat, bağışlanma niyazına ek olarak ebced harfleriyle tarih düşürme özelliğiyle sona ermesi açısından önemlidir. Bu anlamda şair, ağıt yaktığı tasavvuf şeyhinin vefat tarihini ebced hesabına göre hâ harfi (5), sâd harfi (90), râ harfi (200) ve ğayn harfi de (1000) olmak üzere hicrî 1295 yılı olarak kayıt altına almaktadır.

Dönem şairleri, hayatının tamamını Türk hâkimiyeti döneminde yaşayan, Sudan'ı yöneten Türk-Mısır hükümetine karşı çeşitli gerekçelere dayanarak mücadele veren, bu mücadelesi Sudan tarihinde Mehdîlik hareketi (devrimi) olarak bilinen ve Mehdîlik iddiasında bulunduğu için dinî bir lider olduğu kadar siyasî bir lider de olan Muhammed Ahmed el-Mehdî'nin vefatı üzerine mersiyeler söylemişlerdir.⁵⁸ Arap edebiyat tarihi kaynakları, her ne kadar Mehdîlik dönemini Türk hâkimiyeti döneminden ayrı ele alsın da bu hareket ve liderleri lehine şiir söyleyen şairlerin büyük çoğunluğunun Türk hâkimiyeti döneminde yaşadıkları, şiir alanındaki şöhretlerini Türklerin döneminde kazandıkları ve dönem şiirinin karakteristik özelliklerini taşıyan şiirler söyledikleri bilinmektedir.⁵⁹ Bu nedenle Muhammed Ahmed el-Mehdî'nin vefatının ardından söylenen mersiyeler, dinî ve siyasî liderlerin kaybindan duyulan hüznün dile getirildiği mersiyeler kategorisinde yer almaktadır. Bu bağlamda Muhammed et-Tâhir el-Meczûb ve Şeyh İbrâhîm Şerîf ed-Dûlâbî el-Kurdûfânî, Mehdîlik hareketi liderine ağıt yakan başlıca şairlerdendir. Şair el-Meczûb; Mehdî'nin vefatını azı dişleriyle kalpleri parçalayan bir canavara, gönülleri yakıp kül eden bir ateşe ve İslâm ümmetinin başına çöken korkunç bir felakete benzetererek Hanîf dinin ve bu dine tâbi olanların Mehdî'nin ardından gözyaşı dökmeleri gerektiğini belirtmektedir.⁶⁰

دَهْتْنَا دَوَاهِ يَضْرُسُ الْقَلْبَ نَابَهَا   وَيُوقِدُ فِي الْأَحْشَاءِ نَارًا مَنَابَهَا

⁵⁸ Muhammed İbrâhîm Ebû Sâlim, *el-Hareketu'l-fikriyye fi'l-mehdiyye* (Hartûm: Dâr Câmi'ati'l-Hartûm li'n-Neşr, 1989), 25-27.

⁵⁹ Ebû Sâlim, *el-Hareketu'l-fikriyye fi'l-mehdiyye*, 199.

⁶⁰ el-Melîk, *Şu'arâ'u'l-vataniyye*, 331; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabi*, 671.

عَدَاةَ نَعَى النَّاعُونَ مَهْدِيْنَا الَّذِي بِهِ مَلَأَ الْإِسْلَامَ جَلَّ مُصَابِهَا
 إِمَامَ الْهُدَى الْمَهْدِيِّ أَفْضَلَ مَنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ مِفْتَاحَ النَّجَاةِ وَبَابَهَا
 أَلَا قَدْ أَصَبْنَا إِذْ عَدِمْنَا حَبِيْبَنَا وَضَاقَتْ بِنَا الْأَرْضُ الْوَسِيعَ رِحَابَهَا
 لِيَبْكُ لَكَ الْوَالِدُ الْخَنِيفُ وَمَلَأَ أَبَانَ هُدَاهَا حِينَ تَمَّ خَرَابَهَا

Dişleriyle kalbi ısırarak acı veren felaketler geldi başımıza, felaketlerin acıları ateş düşürür bağrımıza.

Felaket tellalları Mehdîmizin ölüm haberini verdi seher vakti, onun ölümüyle İslâm ümmetinin büyüdü musibeti.

Mehdî hidayet önderi ve Allah'a yakaranların en hayırlısıdır, kurtuluşun anahtarı ve kapısıdır.

Sevgilimizden mahrum kalarak yaşadık gerçekten musibeti, tüm genişliğiyle yeryüzü bize artık dar geldi.

Hanîf İslâm dini ve ümmet ağlasın ona, ümmete doğru yolunu gösterdi büsbütün yıkıldıktan sonra.

Yakın dönem Sudan tarihinin tartışmasız en önemli dinî ve siyasî liderlerinden biri olan Mehdî'nin liderlik ettiği Mehdîlik hareketi, 1885 yılından İngiliz ordusunun Halife Abdullâh et-Te'âyüşî (ö. 1317/1899) yönetimindeki hareketi ortadan kaldırdığı 1899 yılına kadar yaklaşık 15 yıl boyunca Sudan'ı yöneterek tarihteki yerini almıştır.⁶¹ Bu anlamda söz konusu hareketin kurucusu olan böylesine önemli bir şahsiyetin pek çok dönem şairinin şiirine konu olması oldukça doğaldır. Muhammed et-Tâhir el-Meczûb, Muhammed Ömer el-Bennâ, Ömer el-Ezherî, Ebu'l-Kâsım Hâşim, et-Tayyib el-Kâsım Hâşim, İsmâîl el-Kurdufânî, Huseyin ez-Zehrâ ve İbrâhîm Şerîf ed-Dûlâbî gibi isimler, Mehdîlik hareketine gönül vermiş ve pek çoğu Sa'd Mîhâîl'in *Şu'arâu's-Sûdân* ve Muhammed Abdurrahîm'in *Nefesâtu'l-Yerâ' fi'l-Edebi ve't-Târîhi ve'l-İctimâ'* adlı eserlerde yer alan şiirleriyle hareketi desteklemiş şairlerin başında gelmektedir.⁶² Şair İbrâhîm Şerîf ed-Dûlâbî'nin Mehdî'nin ölümünü duygusal yönü güçlü hüznü dolu ifadelerle kaleme aldığı şiiri, dönemin mersiyeleri arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir.⁶³

كَيْفَ الْيَتَامُ فُؤَادِي الْمَقْطُورِ وَرُقُوءُ دَمْعِ مَحَاغِرِي الْمَفْجُورِ
 أَمْ كَيْفَ يَنْفَكُ الضَّنَا عَنْ مُهْجَةٍ أَحْشَاؤُهَا تَضَلَّى عَلَى التُّورِ
 أَسْفَ عَلَى الْمَهْدِيِّ مِنْ مَهْدِ الصَّبَا قَدْ كَانَ مَعْضُومًا عَنِ الْمَحْظُورِ
 فَتَحَ الْفُتُوحَ وَدَمَّرَ الْكُفَّارَ فِي كُلِّ الْبِلَادِ بِجَيْشِهِ الْمُنْظُورِ
 هُوَ مَجْمَعُ الْبَحْرَيْنِ بَحْرِ شَرِيعَةٍ طَامٍ وَبَحْرِ حَقِيقَةٍ مَسْجُورِ
 قَدْ كَانَ قَوَامَ الدُّجَى مُتَبَيَّلًا مُتَوَاصِلَ الْإِحْسَانِ غَيْرَ فَخُورِ

⁶¹ Peter Malcolm Holt, *el-Mehdiyye fi's-Sûdân*, çev. Cemîl 'Ubeyd (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1978), 274; Ebû Sâlim, *el-Hareketu'l-fikriyye fi'l-mehdiyye*, 49.

⁶² Ebû Sâlim, *el-Hareketu'l-fikriyye fi'l-mehdiyye*, 201.

⁶³ el-Melîk, *Şu'arâu'l-vataniyye*, 336; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 670-671.

طَلَقَ الْمُحَيَّا خَاشِعًا مُتَوَاضِعًا   كَهْفَ الْفَقِيرِ وَجَابِرِ الْمَكْشُورِ
لَا يَبْتَغِي جَاهًا وَلَا مَالًا وَلَا   عِزَّ الْمُلُوكِ وَلَا اِزْتِقَاعَ الدُّورِ
تَبْكِي الْمَسَاجِدَ وَالْمَحَارِبُ فَقْدَهُ   وَمَوَاطِنُ الْأَذْكَارِ وَالْتِّذْكَيرِ

Paramparça olmuş kalbim nasıl iyileşsin? Patlamış göz pınarlarımın yaşı nasıl dinsin?

Hatta can(m) nasıl kurtulsun bu büyük deritten? İçi(m) ateş dolu ocakta yanarken.

Kederim Mehdî sebebiyledir zira ta çocukluğundan, korunmuştu gınahtan ve yasaktan.

Fetihler gerçekleştirdi ve kafirleri serdi yere, muzaffer ordusuyla her bir ülkede.

O, iki denizi kendinde bir araya getirmiştir, biri coşkun şeriat denizi ve diğeri de kaynayan hakikat denizidir.

Zifiri karanlıklarda Allah'a yönelerek çokça namaz kılardı, hiç övünmeden devamlı iyilik yapardı.

Güleçti, Allah'tan çokça korkardı ve mütevazıydı, fakirin sığınağıydı ve gönlü yaralı olanın gönlünü yapardı.

Ne şan şöhrat isterdi ne de mal ve varlığı, ne kralların kudretini (isterdi) ne de yüksek sarayları.

Onun yokluğuna gözyaşı döker camiler ve mihraplar, zikir yapılan yerler ve Allah'ın anıldığı mekanlar.

Mehdîlik dönemi her ne kadar bazı kaynaklarda müstakil bir dönem olarak görülse de bu dönem şairlerinin Türk hâkimiyeti döneminde yetişmeleri, Mehdî'nin dinî ve siyasî bir lider olarak ortaya çıkmasından sonra şiirde özellikle anlam yönüyle bazı değişiklikler olmakla birlikte gerek anlam ve içerik gerekse biçim ve yapı yönleriyle bu dönemin şiir özelliklerine uygun şiirler söylemeleri, bu şairlerin Türk hâkimiyeti dönemine dâhil edilmelerine imkân tanımıştır. Ahmed Muhammed Ebû Şerî'a haricinde bu hareketten sayılan tüm şairlerin Mehdîlik hareketinden önce şöhrati yakalamalarının da bu yaklaşımı desteklediği söylenebilir.

2.3. Fahr ve Hamaset Şiirleri

Türk hâkimiyeti döneminde Sudan şiiri, bizlere methiye ve mersiyeler kadar olmasa da fahr ve hamaset şiirleri kapsamında değerlendirilebilecek örnekler sunmaktadır. İçerik yönüyle fahr ve hamaset şiirlerinde gözlemlenen temel özellik, bu şiirlerin ne olumlu ne de olumsuz bir şekilde Sudan'ı yöneten Türkleri konu edinmemesidir. Büyük ölçüde Sudan'ı yöneten Türklere tahsis edilen methiye ve mersiyelerin aksine fahr ve hamaset şiirlerinin Sudan'ın coğrafi sınırlarını aştığı, 1881 yılında Mısır'da İngiltere ve Fransa gibi sömürge güçlerinin artan nüfuzuna karşı Ahmed 'Urâbî Paşa (ö. 1911) liderliğinde gerçekleşen 'Urâbî isyanı gibi milliyetçi hareketleri destekleyen ve Arap milliyetçiliğini savunan bir hüviyete büründüğü görülmektedir. Bununla birlikte Sudan'da İngiliz vesayeti altındaki Mısır yönetimine karşı mücadele veren Mehdîlik hareketiyle övünen, halkın duygularını harekete geçirmeyi hedefleyerek sömürge güçlerine karşı direnişe davet eden hamaset şiirlerinin varlığından söz etmek mümkündür. Bu döneme kadar Sudanlı şairlerin Arap milliyetçiliğiyle ilgili olaylara müdahil olmak istemeleri pek fazla karşılaşılan bir durum olmadığı için Şeyh Yahya Sillâvî'nin 'Urâbî isyanına katılmayı arzulaması kimi edebiyat tarihçileri tarafından "dikkat çekici bir olgu" olarak nitelenmiştir.⁶⁴ Bu bağlamda Sillâvî, 'Urâbî devrimine katılmayı ve şiiriyle yetinmeyerek bedeniyle de bu halk hareketine katkı sağlamayı dilemiştir. İdeal olarak gördüğü bu dilek uğruna Kâhire'ye seyahat etmek istemiş, Dungulâ

⁶⁴ Bedevî, eş-Şi'ru fi's-Sûdân, 31.

Vilayeti Müdürü Yâver Mustafâ Paşa'nın izin vermemesi üzerine Sudan Genel Valisi Muhammed Raûf Paşa'ya telgraf çekerek gerekli izni almıştır. Sudan hükümetinin nafakasıyla Mısır'a gider gitmez Ahmed 'Urâbî Paşa'yla iletişime geçen Sillâvî, Paşa'nın talebi üzerine adeta bu halk hareketinin "devrim manifestosu" sayılan 99 beyitlik meşhur *bâiyyesini* kaleme almıştır. Sudan edebiyat tarihinden bahseden bazı kaynaklarda, bu şiirin altın suyu katılmış mürekkeple basıldığı ve bir altın Mısır poundu karşılığında Kâhire caddelerinde satıldığı belirtilmiştir.⁶⁵ Aynı zamanda bu kasidenin, Sudan şiirinde savaş kahramanlıklarının fasîh Arapçayla dile getirilmesinde dönüm noktası sayıldığı ve fasîh Arapçanın eski halk dili (âmmice) edebiyatının hâkim olduğu bu alana yayılmaya başladığı belirtilmiştir.⁶⁶ Türk hâkimiyeti dönemi fahr ve hamaset şiirlerinde yeni bir sayfa açan bu kasidenin bazı beyitleri şu şekildedir:⁶⁷

وَالله نَاصِرُنَا بِسَيِّفِ عُرَابِي	شُغِلَ الْعِدَا بِشَشْتِ الْأَحْرَابِ
لِلْحَادِثَاتِ فَهَمُّ أَوْلُو الْأَبَابِ	وَالْقَطْرُ فِيهِ مِنَ الرَّجَالِ كَفَاءٌ
حَتَّمَا عَلَى كُلِّ امْرِيءٍ أَوَابِ	وَحَمِيَّةُ الْإِسْلَامِ تَقْضِي بِالْوَفَا
وَالْفَتْحُ أَذِنَ بِاتِّبَاعِ صَوَابِ	وَمَحَبَّةُ الْوَطَنِ الْعَزِيزِ تَحْتُهُمُ
وَالْفَوْزُ فِي الْعُقْبَى بِغَيْرِ حِسَابِ	هَيَّا بِنَا يَا أَهْلَ مِصْرَ إِلَى الرِّضَا
كَمْ مِنْ عَدُوِّ آبِ شَرِّ إِيَابِ	أَنْتُمْ أَوْلُو الْهَمَمِ الَّتِي بِسَهَامِهَا
وَالْحُرُّ يَظْهَرُ عِنْدَ صَدْمِ مُصَابِ	أَنْتُمْ وُلَاةُ الْمَجْدِ أَرْيَابِ التُّهَى
ذُلٌّ لِمَنْ يَزْضَى بِهَيْتِكَ جَنَابِ	لَا تُشْغِلَنَّكُمُ الْحَيَاةُ فَإِنَّهَا

Düşman meşgul oldu askerlerin dağılmasıyla, Allah bizim koruyucumuzdur 'Urâbî'nin kılıcıyla.

Liyakatli adamlar vardır ülkede olaylar karşısında, onlar sağduyulu ve akıllı insanlardır aynı zamanda.

İslâm'ın izzeti gerektirir vefayı mutlaka, Allah'a yönelip çokça tövbe eden her şahsa.

Haydi ey Mısır halkı koşalım Allah'ın rızasına ve ahirette sınırsız zaferler kazanmaya.

Siz öyle bir himmet sahibisiniz ki onun oklarıyla, ne çok düşman gerisin geriye döndü hüsranla.

Şan-şöhret ehli ve akıl sahibisiniz sizler, bela gelip çattığında ortaya çıkar her özgür nefer.

Dünya hayatı oyalamasın sizi zira, hayat zillettir saygınlığının çiğnenmesine razı olana.

İngiliz ve Fransız sömürge güçlerinin artan nüfuzlarına bir başkaldırı olan 'Urâbî devrimini destekleyen şair, kasidenin ilerleyen bölümlerinde Osmanlı halifesine dua etmekte, ondan yardım dilemekte ve Ahmed 'Urâbî'yi de halifeye bağlılığını sürdürmeye teşvik etmektedir.⁶⁸ Bu ifadeler, şairin kasidesinin Sudan'ı yöneten Türkleri değil de aksine Türk yönetimini ortadan kaldırmaya çalışan sömürge güçlerini hedef aldığını açıkça ortaya

⁶⁵ Muhammed 'Abdurrahîm, *Nefesâtul-yerâ' fi'l-edebe ve't-târih ve'l-ictimâ'* (Hartûm: Şeriketu't-Tab' ve'n-Neşr, 1936), 1/82; 'Âbidîn, *Târîhu's-sekâfeti'l-'Arabiyye*, 222; Bedevî, *eş-Si'ru fi's-Sûdân*, 31.

⁶⁶ 'Âbidîn, *Târîhu's-sekâfeti'l-'Arabiyye*, 222.

⁶⁷ el-Melîk, *Şu'arâ'u'l-vataniyye*, 299; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 667.

⁶⁸ el-Melîk, *Şu'arâ'u'l-vataniyye*, 300.

koymaktadır. Bu anlamda her ne kadar Arap milliyetçiliği temelli bir ayaklanma olan 'Urâbî hareketi içinde yer alsada şairin ümmetçi bir yaklaşıma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şair, son beyitte ebced harfleriyle 'Urâbî hareketinin tarihi olan hicrî 1298 yılını zikrederek dönem şiirinin özelliklerinden biri olan tarih düşürmeyle kasidesini sonlandırmaktadır.

'Urâbî isyanından sonra Sudanlı şairlerin fahr ve hamaset duygularını adeta tatmin ettikleri ikinci olay, Mehdîlik hareketinin ortaya çıkması olmuştur. Türk hâkimiyeti döneminde methiye ve mersiye ağırlıklı bir seyir sergileyen Sudan şiiri, bölge halkının sömürge güçlerine karşı mücadelelerini destekleyen bir karaktere bürünmüştür. Bu anlamda şairler, cesaret, kahramanlık, savaş tasvirleri vb. temalardan bahsederek, önceki süreçte bastırdıkları millî ve hamasî duyguları yeniden harekete geçirmek için uygun şartlara kavuşmuşlardır. Şeyh Muhammed Ömer el-Bennâ'nın Mehdîlik davetinin liderini överken Mehdîlik hareketi savaşçıların kahramanlıklarını ve kazandıkları zaferleri de tasvir eden kasidesi, dönemin en etkili hamaset şiirlerinden biri olarak dikkatleri çekmektedir:⁶⁹

الْحَرْبُ صَبْرٌ وَاللِّقَاءُ ثَبَاتٌ وَالْمَوْتُ فِي شَأْنِ الْإِلَهِ حَيَاةٌ
وَالْجُبْنُ عَارٌ وَالشَّجَاعَةُ هَيِّبَةٌ لِلْمَرْءِ مَا اقْتَرَنْتَ بِهَا عَزَمَاتٌ
وَالصَّبْرُ عِنْدَ الْبَأْسِ مَكْرُمَةٌ وَمَقْتٌ سِدَامُ الرَّجَالِ تَهَايُبُهُ الْوَقَعَاتُ
وَالْعُمُرُ فِي الدُّنْيَا لَهُ أَجَلٌ مَتَى يُقْضَى فَلَيْسَ تَزِيدُهُ حَشِيَّاتٌ
فَعَلَامَ خَوْفِ الْمَرْءِ إِنْ عَشِيَ الْوَعَى نَفْسَ الْكَرِيمِ وَحَانَتِ الْأَوْقَاتُ
وَالْفَخْرُ كُلُّ الْفَخْرِ يَبِيعُ النَّفْسَ لِلَّهِ الْعَلِيِّ وَأَجْرَهَا الْجَنَّاتُ
إِنَّ الْجِهَادَ فَضِيلَةٌ مَرْضِيَّةٌ شَهَدَتْ بِمُحْكَمِ أَجْرِهَا الْآيَاتُ

Savaş sabırdır, çarpışma da sebatır, Allah yolunda ölüm ise hayattır.

Korkaklık yüz karasıdır, cesaret de itibardır kişiye, kararlılıkla birleştiği müddetçe.

Sabır erdemdir umutsuzluk vaktinde, savaşlar hürmet eder yürekli kişilere.

Ömrün bir eceli vardır dünya yerinde, korkular ömrü artırmaz ki son bulmasına hükmedildiğinde.

Asil kimse ne diye korksun ki savaş benliğini kapladığında, zamanı gelip çatığında.

Benliği Yüce Allah'a adamak tüm övgülerin kaynağıdır, cennetler de bunun karşılığıdır.

Cihat, hoşnut olunacak bir erdemdir, onun tam ecrini ayetler tasdik etmiştir.

Kitleleri psikolojik anlamda savaşa hazırlayacak mısralarla kasidesine giriş yapan şair; sabır, sebat, cesaret, ölümün kaçınılmazlığı, cihat, canı Allah yolunda feda etme ve ahiretteki karşılığından bahsederek Mehdîlik hareketine gönül vermiş savaşçıları mücadeleye motive etmeye çalışmaktadır. Bu beyitlerden sonra hareketin lideri ve komutanların Mehdîlik hareketinin yayılması uğruna girdikleri savaşları tasvir etmekte, dava uğruna cihatlarını övmekte ve bu davanın neferlerini mücadelenin sonraki fasıllarına hazırlamak adına şunları dile getirmektedir:⁷⁰

وَقَدْ حَارَ هَذَا الْأَفْتِخَارَ جَمِيعُهُ صَحْبُ الْإِمَامِ السَّادَةِ الْقَادَاتِ

⁶⁹ Abdullâh Muhammed Ömer el-Bennâ, *Divânu'l-Bennâ* (Hartûm: Matba'atu'l-Hadâra, 1922), 6; el-Melik, *Şu'arâu'l-vataniyye*, 317; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 662.

⁷⁰ el-Bennâ, *Divânu'l-Bennâ*, 6-7; el-Melik, *Şu'arâu'l-vataniyye*, 317; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 662.

قَوْمٌ إِذَا حَمِي الْوَطِيسُ رَأَيْتَهُمْ   شَمَّ الْجِبَالِ وَلِلضَّعِيفِ حُمَاةُ
 وَلِبَاسُهُمْ سَرْدُ الْحَدِيدِ وَبَأْسُهُمْ   شَهِدَتْ بِهِ يَوْمَ اللَّقَا الْعَارَاتُ
 وَخَلَوْفُهُمْ صَدَا الدُّرُوعِ لِحَزْمِهِمْ   قَتَلَ الْكَوَافِرِ عَنْدَهُمْ عَادَاتُ
 فِي السَّلْمِ تَلَقَّاهُمْ رُكُوعًا سُجَّدًا   أَثْرُ السُّجُودِ عَلَيَّهِمْ وَسَمَاتُ
 وَتَخَالَهُمْ يَوْمَ الْجِلَادِ ضَرَاغِمًا   أُسْدًا وَأَسْلُ رِمَاجِهِمْ غَابَاتُ
 رَكِبُوا الْجِيَادَ وَغَادَرُوا شَلْوَ الْعِدَا   رَزَقَ التُّسُورِ وَلَحْمُهُمْ أَقْوَاتُ
 وَالْحَيْلُ تَرْفُضُ بِالْكَمَاءِ كَأَنَّهَا   تَحْتَالُ فِي مَيْدَانِهَا فَتِيَاتُ
 فَأَثْرَنَ نَقَعَ الْمَوْتِ فِي عَرَضَاتِهِمْ   وَأَغْرَنَ ضُبْحًا إِذْ عَلَتْ أَضْوَاتُ
 وَالْأَرْضُ سَالَتْ بِالْذِمَاءِ وَمَا بِهَا   غَيْرُ الْجَمَاجِمِ وَالشُّعُورِ نَبَاتُ

Bu övgülerin tümünü kazandı, şerefli komutanlar olan İmâm'ın dostları.

Onlar öyle bir topluluktur ki savaş kızıştığında görürsün onları, erişilmez dağlar gibi yüce ve korurlar zayıfları.

Sağlam zırhlardır kıyafetleri, savaş gününde cesaretlerine şahitlik eder akınları.

Tek kusurları zırhlarının paslanmışlığıdır, kararlılıkla kafirleri öldürmeleri de alışkanlıklarıdır.

Bariş zamanı bulursun onları rükû ve secde halinde, secde izi ve nişanı onların üzerlerinde.

Çarpışma günü sanırsın her biri adeta bir aslan, uzun mızrakları da sanki bir orman.

Atlara binerek meydanı terk ettiklerinde, düşmanların ceset parçalarını ve etlerini akbabalara rızık ve azık olarak bırakırlar geride.

Atlar üzerlerindeki savaşçılarla caka satarak raks eder adeta, genç kızların raks etmesi gibi meydanda.

O atlar, ölüm tozunu dumana katar savaş meydanında, akın akın saldırır sabahleyin çığlıklar ayyuka çıktığında.

Seller gibi aktı kanlar yeryüzünde, kafatası ve saçlardan başka bir şey bitmedi üzerinde.

Şairin, savaş meydanlarını ve üzerinde gerçekleşen çatışmaları detaylıca tasvir ettiği bu beyitlerin bir kısmında Âdiyât sûresinden iktibas yaptığı anlaşılmaktadır. Esasen dinî bir oluşum olan Mehdîlik hareketiyle ve kahramanlıklarıyla övüldüğü bu beyitleri desteklediği dinî anlamlarla, hareket mensubu savaşçıların motivasyonlarını güçlendirmeyi amaçladığı tahmin edilmektedir.

Türk hâkimiyeti dönemi şairlerinin fahr ve hamaset türündeki en önemli örneklerinden bir başkası, şair Muhammed et-Tâhir el-Meczûb'un Mehdîlik hareketinin İngiliz işgal güçlerine karşı büyük zaferler kazanmış önemli komutanlarından biri olan Osmân Dikna'ya (ö. 1927) ithaf ettiği "Hendûb sabrımızı bilir" anlamına gelen *Hendûbu ta'rifu sabranâ* başlığıyla meşhur olan şiiirdir. İngiliz ordusunun Sevâkin'e doğru ilerlediği haberini alan Halife el-Mehdî'nin, askerleriyle Hendûb bölgesinde bulunan komutan Osmân Dikna'ya İngiliz ordusunu pusuya düşürmek için dağların eteklerine doğru çekilmesini emrettiği, bunun üzerine şair el-Meczûb'un aşağıda bazı beyitlerine yer verdiğimiz şiiiri

irticalen dile getirdiği belirtilmektedir:⁷¹

هَنْدُوبٌ تَعْرِفُ صَبْرَنَا	كَيْفَ اِزْتَكَبْنَا لِلْمَصَاعِبِ
وَهَشِيمٌ تَشْهَدُ عَزْمَنَا	كَيْفَ اُذْرَعْنَا لِلْمَصَائِبِ
يَا طَالَمَا صَدْنَا بِهَا	صَيْدَ الْعَصْفِ نَقَرِ لِلتَّعَالِبِ
جَيْشًا يَرِنُ سِلَاحُهُ	كَالرَّعْدِ إِذْ مَا الْمُرُنُ صَائِبِ
وَسَوَاكِنُ تَدْرِي بِنَا	أَنَّ لَدَى الْهَيْجَا نَضَارِبِ
بِالْمَشْرِفِيِّ كَأَنَّهُ	وَقُفِعَ الصَّوَاعِقُ فِي الْمَصَارِبِ
وَنَزِيرٌ فِي أَرْجَائِهَا	كَالْيَيْثِ إِذْ نَشِبَ الْمَخَالِبِ

Hendûb bilir sabrımızı, zorlukları nasıl omuzladığımızı.

Heşîm de şahitlik eder azmimize, belalara karşı nasıl zırhlarımızı giydiğimize.

Ne kadar da çok avladık onunla, aslan tilkileri avlarcasına adeta...

Silahları gök gürültüsü gibi yankılanan bir orduyu, bulutlar döktüğünde yağmuru.

Sevâkin iyi bilir bizi, savaşta dövüşüp çarpıştığımız.

Meşârif kılıçlarıyla ki o adeta, yıldırımın düşmesi gibidir otağlara.

Kükreleriz biz o otağlar etrafında, (pençelerini geçirmeye hazırlanan) aslan gibi adeta.

el-Mecûb'un bu kasidesinin sonunda da görüleceği üzere, şairlerin fahr ve hamaset şiirlerini dönemin diğer şiir türlerinde olduğu gibi ilgili şahsa dua etme, rahmet dileme ve davaya gönül verenleri ona itaate davet etme gibi anlamlarla sonlandırma geleneğine uydukları anlaşılmaktadır.

Oldukça güçlü köklere sahip olmakla birlikte bu dönemdeki Sudan şiirinin, Arap dünyasının farklı coğrafyalarına nispet edilen şiirin köklerine göre farklılık gösterdiği belirtilmiştir.⁷² Kökeni her ne olursa olsun bu dönemde söylenen şiirler, Arap-İslâm karakterini net bir şekilde yansıtmıştır. Coğrafî yakınlık, ortak dil ve güçlü kültürel bağlar, dönemin Sudan şiirinin zaman zaman Mısır'da görülen şiire yakın bir karakter sergilemesinde ve 'Urâbî isyanı gibi Mısır'da gerçekleşen olayları ele almasında etkin rol oynamıştır. Sudan kültürünün ve bu kültürün önemli unsurlarından olan şiirin Arap kültüründen beslenmesi, genel anlamda Arap şiirinde görmeye alışık olduğumuz cesaret, yiğitlik, hamaset, feraset, alicenaplık, yücelik, cömertlik, iffet vb. anlamların yoğun bir biçimde ele alınması sonucunu ortaya koymuştur. Keza bu şiirin Arap kültüründen beslenmesi kadar İslâm kültüründen de yararlanması, dinî anlamların dönem şiirinde baskın bir hal almasına yol açmıştır. Bu anlamda şairler, Kur'ân ve hadislerden yararlanarak Allah korkusu, çeşitli ibadetler, zikir, takva, âbid ve zâhid kişiliğe sahip olma vb. anlamlardan bahsetmeyi,⁷³ dönem şiirinin en belirgin özelliği olacak düzeyde gelenek haline getirmişlerdir.

⁷¹ el-Melik, *Şu'arâ'u'l-vataniyye*, 330; 'Âbidîn, *Târîhu's-sekâfeti'l-'Arabiyye*, 221.

⁷² el-Ceyûsî, *el-İtticâhât ve'l-harekât*, 476.

⁷³ Abdullâh Huseyn, *es-Sûdân mine't-târîhi'l-kadîm ilâ rihleti'l-bi'seti'l-musriyye* (Kâhire: Muessesetu Hindâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, 2013), 2/596.

SONUÇ

Kızıldeniz ve Kuzey Afrika üzerinden farklı geçiş koridorlarıyla Arapların ve Arap kültürünün ulaştığı Sudan, İslâm öncesi dönemlere dayanan tarihsel ilişkilerin etkisiyle Afrikalılık ve Araplığı sentezleyerek bu coğrafyaya özgü bir Afro-Arap kültürü oluşturabilmiş bir ülkedir. Kökleri en az söz konusu tarihsel ilişkiler kadar derinlere uzanan Sudan şiiri, Sudan'ın sahip olduğu Afro-Arap kültürün en önemli unsurlarından biridir. Bu şiir çeşitli dilsel, yapısal ve tematik özellikler kazandığı aşamalardan geçerek günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Sudan şiirinin geçtiği aşamaların üçüncüsü kabul edilen ve bu şiirin gelişim evresi olarak nitelenen 1821 yılında başlayan Türk hâkimiyeti dönemi, Sudanlı şairlerin şiirleriyle Câhiliye, Emevî ve Abbâsî dönemi şairlerinin şiirleri arasındaki bağın güçlendiği bir süreçtir. Önceki dönemlerde halk dili olan âmmiceyle söylenen şiirlerin aksine bu dönem, Fasîh Arapçayla nazmedilen şiirlerin *Fasîh Klasik Şiir Akımı* olarak adlandırılan bir akıma dönüştüğü aşamadır. Sudan, Türk hâkimiyeti döneminde çok yönlü gelişim, açılım ve kalkınma hareketliliği yaşamıştır. Bu gelişim ve kalkınma hareketliliğinin, Sudan şiirine de yansımaları olmuştur. Dönemin Sudanlı şairlerinin Mısır ve Hicâz gibi bölgelerde dinî eğitim veren kurumlarda yetişmeleri, dinî-tasavvufî akımların etkisiyle muhafazakâr bir yapıya sahip olmaları, söylenen şiirlerin dinî anlamlar üzerinde yoğunlaşması sonucunu doğurmuştur. Şiirlerin dinî anlamlar içermesine ek olarak şairler, eserlerin sadece name ve melodik yönlerine odaklanan tasavvuf şiirinin aksine üslubun sağlamlığı, anlamın güzelliği ve dilin de hatalardan uzak olması gibi hususlara özen göstermişlerdir. Sudan'da Türk hâkimiyeti döneminde pek çoğu aynı zamanda din âlimi olan; Şeyh el-Emîn ed-Darîr, eş-Şeyh İbrâhîm Abduddâfi', Ahmed el-Ezherî, Hüseyin ez-Zehrâ, Abdullâh Ebu'l-Ma'âlî, Muhammed Osmân el-Mîrgânî, eş-Şeyh İsmâîl el-Velî, el-Medâvî Abdurrahmân, Muhammed Ahmed Hâşim, Ömer el-Ezherî, Muhammed Ömer el-Bennâ, Abdulğânî es-Sillâvî, Yahyâ es-Sillâvî ve Muhammed Tâhir el-Meczûb gibi muhafazakâr şairler, Arap şiirinin öncü isimleri arasında yer almıştır. Söz konusu dönemde pek çok şair yetişmesine rağmen bu dönemden günümüze ulaşan çok miktarda şiir olduğunu söylemek güçtür. Dönemden günümüze ulaşan şiir türlerinin Func dönemiyle benzerlik göstererek çoğunlukla methiye ve mersiyelerden ibaret olduğu, bu iki tür kadar yoğun olmasa da fahr ve hamaset şiirlerinde de kayda değer örneklerin verildiği tespit edilmiştir. Bu türler dışında hiciv, gazel, tasvîr, zühd vb. türlere ait sınırlı örnekler kaynaklarda yer almıştır. Ne var ki bu şiirler, bu türlerin Türk hâkimiyeti döneminde kazandığı karakteristik özelliklerin tespitinde yeterli veri sunmaktan uzak bir düzeyde kalmıştır.

Methiyeler incelendiğinde bu şiirlerin genel anlamda Hz. Peygamber'e (sas), devlet yöneticilerine ve tasavvuf ehli din adamlarına yazılan methiyeler olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda tasavvufî tarikatların etkisi altında olan Sudan toplumunda din ve tasavvuf perspektifinden kaleme alınan şiirlerin varlığının, doğal bir olgu olduğu kanaatine varılmıştır. Şairler, Hz. Peygamber'e (sas) tahsis ettikleri methiyelerinde klasik Arap kasidesinin yapısına uygun bir biçimde şiirlerine gazel veya Arap Yarımadası'ndaki Necd, Hicâz vb. bölgelere duydukları özlemi dile getirerek başlama geleneğine bağlı kalmışlardır. Gerek Hz. Peygamber'e (sas), gerekse devlet ricâli, tarikat şeyhleri ve âlimlere yazılan tüm methiyelerin memdûh lehine yapılan dua ve güzel temennilerle sonlandırılması, tüm şairlerin benimsediği bir uygulama haline dönüşmüştür. Dönemin yaygın iki şiir türünden biri olan mersiyelerin de Sudan toplumuna yön veren siyasî, askerî, dinî-tasavvufî önder şahsiyetlere tahsis edildiği görülmüştür. Fahr ve hamaset şiirlerinin ise içerik yönüyle Sudan'ı yöneten Türkleri herhangi bir şekilde konu edinmemesi, bu türün en belirgin özelliği olarak tespit edilmiştir. Türklere tahsis edilen methiye ve mersiyelerin aksine fahr ve hamaset şiirlerinin Sudan'ın coğrafî sınırlarını aştığı, Mısır'da gerçekleşen 'Urâbî isyanı gibi milliyetçi hareketleri destekleyen ve Arap milliyetçiliğini savunan bir karaktere büründüğü anlaşılmıştır. Türk hâkimiyeti döneminde yaşamasına rağmen Sudan'daki Türk-Mısır hükümetine karşı çeşitli saiklerle mücadele veren, Mehdîlik iddiasında bulunan ve kendi

adıyla anılan hareketin dinî ve siyasî lideri olan Muhammed Ahmed el-Mehdî'nin, dönemin tüm şiir türlerine konu olan önemli bir figür olduğu anlaşılmıştır. Şiirlerin dua, rahmet, şefaahat, bağışlanma niyazına ek olarak ebced harfleriyle tarih düşürme özelliğiyle sona ermesi, dönem şiirinin karakteristik özellikleri arasında yer almıştır. Kur'ân ayetlerinden yapılan iktibaslar, bedî sanatlarına olan düşkünlük, fasîh Arapçayla birlikte âmmicenin kullanılması, dönem şiirinin diğer özellikleri arasında görülmüştür.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- 'Abdurrahîm, Muhammed. *Nefesâtü'l-yerâ' fi'l-edeb ve't-târîh ve'l-ictimâ'*. Hartûm: Şeriketu't-Tab' ve'n-Neşr, 1936.
- 'Âbidîn, Abdulmecîd. *Târîhu's-sekâfeti'l-'Arabiyye fi's-Sûdân munzu neş'etihâ ile'l-'asri'l-hadîs*. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1967.
- Bedevî, 'Abduh. *eş-Şi'ru fi's-Sûdân*. Kuveyt: el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sekâfe ve'l-Funûn ve'l-Âdâb, 1981.
- el-Bennâ, Abdullâh Muhammed Ömer. *Divânu'l-Bennâ*. Hartûm: Matba'atu'l-Hadâra, 1922.
- Birîkî, Hayre. *en-Nez'a et-tecdîdiyye fi's-şiri's-Sûdâniyyi'l-hadîs*. Cezayir: Câmi'atu'l-Mısfla, Kulliyatu'l-Âdâb ve'l-Luğât, Kısmu'l-Luğa ve'l-Edebi'l-'Arabî, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Bişâra, Mustafâ 'Avadallâh. *Mevâkif ve ruâ fi's-şiri's-Sûdânî el-Mu'âsır*. Hartum: Şeriketu Matâbi'i's-Sûdân li'l-'Umle, 2008.
- Ceyûsî, Selmâ el-Hadrâ. *el-İtticâhât ve'l-harekât fi's-şiri'l-'Arabiyyi'l-hadîs*. çev. Abdulvâhid Lu'lue. Beyrut: Merkez Dirâsâti'l-Vahdeti'l-'Arabiyye, 2007.
- Collins, Robert O. *Târîhu's-Sûdânî'l-hadîs*. çev. Mustafâ Mecdî el-Cemmâl. Kâhire: el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-'Âmme li'l-Kitâb, 2015.
- Dayf, Şevkî. *Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âsır fi Mısır*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1957.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî 'asru'd-duvel ve'l-imârât*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1995.
- Derveze, Muhammed İzzet. *el-'Arab ve'l-'urûbe*. Şâm: Dâru'l-Yakaza el-'Arabiyye, 1960.
- Ebû Sâlim, Muhammed İbrâhîm. *el-Hareketu'l-fikriyye fi'l-mehdiyye*. Hartûm: Dâr Câmi'ati'l-Hartûm li'n-Neşr, 1989.
- el-Hemmâmî, Cemîl Fethî. *fi Nakdi'n-nakd*. Ammân: Dâru'l-Halîc li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2019.
- Holt, Peter Malcolm. *el-Mehdiyye fi's-Sûdân*. çev. Cemîl 'Ubeyd. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1978.
- Huseyn, Abdullâh. *es-Sûdân mine't-târîhi'l-kadîm ilâ rihleti'l-bi'seti'l-misriyye*. Kâhire: Muessesetu Hindâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, 2013.
- İbrâhîm, Muhammed el-Mekkî. *el-Fikru's-Sûdânî usûluhû ve tetavvuruhû*. Hartum: Matba'atu Arû et-Ticâriyye, 1989.
- İsmâîl, İzzeddîn. *ez-Zübeyr Bâşâ ve devruhû fi's-Sûdân fi 'asri'l-hukmi'l-Mısri*. Kâhire: el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1998.
- Kavas, Ahmet. "Sudan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 37/459-466. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- el-Makkarî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed. *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelusi'r-retîb*. thk. İhsân 'Abbâs. Beyrut: Dâr Sâdır, 1968.
- el-Melîk, Salâhuddîn. *Şu'arâu'l-vataniyye fi's-Sûdân min 'ahdi'l-Fûnc ilâ 'âm 1970*. Hartûm: Dâru't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr Câmi'atu'l-Hartûm, 1973.
- Mihâîl, Sa'd. *es-Sûdân beyne 'ahdeyn*. Minye: el-Matbaa'tu'l-Hayriyye, 1940.
- Sâmî, Ahmed Abdullâh. *eş-Şâ'iru's-Sûdânî Muhammed Sa'îd el-Abbâsî*. Hartum: Dâru'l-Beled li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1999.
- es-Serûcî, Muhammed Mahmûd. *Dirâsât fi târihi Mısr ve's-Sûdânî'l-hadîs ve'l-Mu'âsır*. İskenderiyye: Mektebetu'l-İskenderiyye, 1998.
- es-Siddîk, Abdilhâdî. *Usûlu's-Şi'ri's-Sûdânî*. Hartum: Dâr Câmi'ati'l-Hartûm, 1989.
- Şâkir, Mahmûd. *et-Târihu'l-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 2000.
- Şukayr, Na'ûm. *Târihu's-Sûdân el-kadîm ve'l-hadîs*. Kâhire: Matba'atu'l-Ma'ârif, 1903.
- eş-Şûş, Muhammed İbrâhîm. *eş-Şi'ru'l-hadîs fi's-Sûdân*. Hartûm: Kısmu't-Te'lîf ve'n-Neşr Câmi'atu'l-Hartûm, 1971.
- et-Tayyib, et-Tayyib Muhammed. *Hallâlu'l-meşbûk Ferah Ved Tektûk*. Hartum: Mektebetu Hebbâr li'l-Kutubi'l-İlktirûniyye, ts.
- Ved Dayfillâh, Muhammed. *Kitâbu tabakâti Ved Dayfillâh*. Hartum: Matba'atu'l-Muktetaf ve'l-Mukattam, 1930.
- Yılmaz, Tuğrul Oğuzhan. "Türklerin Sudan'daki Hâkimiyet ve İdaresi". *Türk Dünyası Araştırmaları TDA* 118/233 (Mart-Nisan 2018), 147-180.